

Linguatg

Autor(en): **[s.n.]**

Objektyp: **Group**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **108 (1995)**

PDF erstellt am: **11.07.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Linguatg

Remartga

Ils dus artitgels: R. Cathomas, Il svilup dalla cumpetenzza linguistica tier minoritads, e W. Carigiet, Saver in lungatg: Teorias e lur verificaziun, furman in'unitad. I sa tracta da material elaborà a chaschun d'ina lavur scientifica che vegn realisada actualmain en il rom dil Fondo naziunal. Il scopo da quellas re-tschertgas è: da mesirar e descriver la cumpetenzza linguistica da scolars e scolaras rumantsch(a)s e tudestg(a)s en il Grischun.

Las contribuziuns suandantas èn l'emprima da duas parts che cumparan en las Annalas. Ellas tractan essenzialmain problems teoretics generalis en connex cun la dumonda da la cumpetenzza linguistica, tenor il pli nov stan da la scienza.

En il proxim numer da las Annalas vegnan ils dus auturs lura a s'occupar pli detagliadamain da la situaziun rumantscha, cun resultats concrets da lur per-scrutaziuns pragmaticas.

La redacziun

Il svilup dalla cumpetenzza linguistica tier minoritads

Ina avischinaziun socio-, psico- e pedalinguistica en duas parts

Rico Cathomas

Nies access a questa damonda sebase buca sulettamein sin la linguistica genuina tradiziunala, mobein surtut era sin las enconuschentschas dalla socio-, psico- e pedalinguistica, dalla linguistica da contact, sco era dalla per-scrutaziun da minoritads. Quei access interdisciplinar ei – entochen dacheu – derasaus surtut ell'America dil nord ed el nord dall'Europa.

Gest la situaziun da lungatgs minoritars periclitai sco il lungatg romontsch legitimescha, gie pretenda schizun in'avischinaziun scientifica pragmatica.

1. Part: Constataziuns generalas

1. Minoritads linguisticas

Minoritads linguisticas sedifferenzieschan da majoritads buca mo entras lur grondezia statistica, mobein era pertuccont las cundiziuns socio-structuralas e psicologicas sut las qualas ellas vivan. Cumparegliau cun

majoritads linguisticas ein minoritads handicappadas en biars secturs dil mintgadi, aschia denter auter muort in intschess da communicaziun restrenschiu ni il fatg ch'ellas possedan buc, ni mo parzialmein, ils medems dretgs politics e giuridics (cf. OSSWALD 1988, GOGOLIN 1988, CAMARTIN 1985).

Malgrad cundiziuns beinsavens disavantiagiusas han biaras minoritads, buca il davos ils Romontschs svizzers, pusseivladads da prender part activamein a process socio-economics ed aschia era dad influenzer positivamein lur situaziun ella societad. La migliur da lur situaziun dependa era dalla concordanza enteifer la minoritad e dalla voluntad manifesta da batter per lur dretgs (cf. DÖERIG/REICHENAU 19, 1982). Impurtonts dretgs dalla minoritad representan igl acquist, il diever ed il manteniment da lur lungatg. Surtut astga denton il commember dalla minoritad buca pitir en fuorma nunsupportabla sut las consequenzas che siu esser minoritar caschuna. In pass pusseivel ord quella situaziun ei quel dalla mono- alla bilinguitad.

Ferton che majoritads linguisticas ein buca necessariamein avisadas da saver in secund lungatg eis ei (silmeins ozildi) absolut sfurzond – aschidadir ina damonda existenziala – per commembers d'ina minoritad d'era esser habels da s'exprimer el lungatg dalla majoritad. Bilinguitad representa in criteri central da minoritads linguisticas (CAMARTIN/SIMPSON 1985, FURER 1982 ed OSSWALD 1988).

Avon che denton entrar pli detagliau sigl acquist e svilupp dalla cumpetenza mono- u bilinguala less jeu presentar entginas ponderaziuns davart la noziun 'cumpetenza linguistica'.

2. La cumpetenza linguistica

Il tierm 'cumpetenza linguistica' ei vegnius introducius da N. CHOMSKY (1957) ella terminologia scientifica. El descriva aschia l'enconuschientscha linguistica ideala dil plidader/auditur da siu lungatg. Denton sa igl idividi mai far diever da siu entir potenzial linguistic. Sia prestaziun linguistica effectiva en la situaziun reala numna CHOMSKY la performanza linguistica.

Duront ils davos treis decennis vegn strusch pli fatg la differenza denter cumpetenza e performanza linguistica ed il tierm ei vegnius slargaus considerablamein. Cunzun l'influenza da specifitads situaziunalas e dil context sil svilup dil lungatg vegnan ozildi intercuri da numerus scienziain.

Aschia vesan per exempel LADO e MESSELKEN la cumpetenzza linguistica sco quella habilitad digl emprendider da sligiar las prestaziuns linguistics dumandadas. La cumpetenzza ei ton pli aulta ch'igl emprendider ei habels da sligiar ils problems linguistics tschentai ad el (cf. LADO 1971, MESSELKEN 1971).

Dad ina semeglianta ponderaziun sco MESSELKEN e LADO parta era Jim CUMMINS (1979, 1986). Per el consista la cumpetenzza linguistica dalla habilitad da dumignar dus differentes 'munds da pretensiuns linguistics'. Igl empren mund linguistic ei il mintgadi, il secund representa surtut igl ambient dalla scola. Per dar damogn allas pretensiuns linguistics dil mintgadi sto il carstgaun, tenor CUMMINS, posseder la habilitad da communicar capeivlamein cun siu ambient. Quella cumpetenzza communicativa numna el «interpersonal communicative skill» (CUMMINS 1986, 202). Da quella cumpetenzza differenziescha el la cumpetenzza cognitiv-academica. En quei secund mund linguistic ston ins saver far diever dil lungatg sco instrumentari dil patertgar: Ins sto esser habels da luvrar exact cun tuttas quater habilitads linguistics (tedlar, leger, tschintschar, scriver) e da capir tuts livels linguistics (textematica, lexematica, morfematica, sintagmatica, fonematica e prosodia) cuortamein, ins sto saver capir e saver luvrar cun la structura dil lungatg (cf. artechel da Werner Carigiet).

Ina normala cumpetenzza interspersunala tonscha per dumignar las pretensiuns da communicaziun dil mintgadi. Per puder satisfar allas pretensiuns linguistics dallas scolas sto denton vegnir elaborau in bien nivel cognitiv-academic, en special perquei ch'in tal ei necessaris per saver leger e surtut scriver.

3. Aspects dil svilup dalla cumpetenzza linguistica

Quei capetel tracta differentes aspects dil svilup dalla cumpetenzza linguistica.

Tractai vegnan sut capetel 3.1 treis differentes access al svilup dil lungatg, numnadamein las teorias psicologicas dil behaviorissem, dil nativissem e dil cognitivissem. Buca risguardada vegn la perspectiva psicoanalitica, perquei che quella ha buca dau gronda peisa all'analisa dil svilup dil lungatg (cf. TRAUTNER 1991, 280). El suandont capetel vegn presentau quater fasas dil svilup dalla cumpetenzza linguistica; la fasa preverbala, l'entschatta dil svilup dil lungatg, il temps prescolar ed il temps scolar. Dumandau vegn en special tgei impurtonza che la vegliadetgna ha sil

svilup dil lungatg. Capetel 3.3 tematisescha l'influenza dil secund lungatg sil svilup dil lungatg-mumma. Ei vegn empruau da demussar che bilinguitad munta buca per se in retard dil svilup dil(s) lungatg(s).

3.1. Teorias digl acquist dil lungatg

Teorias d'acquist dil lungatg han la finamira primara, da descriver ed explicar igl acquist e las midadas linguisticas el decuors dil svilup d'in carstgaun.

3.1.1. Access behavioristics

Tenor il meini behavioristic vegn il lungatg emprius – sco insumma gl'entir secuntener dil carstgaun – entras process dad imitaziun e cundiziunament.

Dils numerus suns ch'igl emprendider producescha, confirma igl ambient quels suns, ni quels plaids che semeglian il pli fetg a suns che dattan in senn ord la vesta dil lungatg dils carschi. Tenor las leschas dalla cundiziun operanta imitescha igl emprendider surtut quels fonems ni plaids che vegnan rinforzai digl ambient cun in feedback positiv («bien has fatg quei», «bravo mia pintga» eav.). Ils suns digl affon che vegnan ignorai ni rispundi cun ina reacziun negativa digl ambient svaneschan denton ord il repertori digl emprendider.

In rinforz selectiv sco principi principal digl acquist dil lungatg pre-tenda denton in ambient d'emprender che s'occuppa sistematicamein culla produczion da fonems e plaids digl emprendider. Gia ord ponderaziuns dall'economia dil temps eis ei buca pusseivel da (sulettamein) emprender il(s) lungatg(s) en quella uisa. Ins s'imageschi che mintga plaid e mintga construcziun vegness emprendida mo lu, sch'ella fuss vegnida rinforzada avon (repedidamein) digl ambient. Ultra da quei tralai quella perspectiva igl aspect creativ digl emprender lungatg. Ella sa per exempel buca declarar la construcziun dad agens plaids ed atgnas 'reglas linguisticas' entras igl emprendider.

Sil pli tard suenter la perschudenta critica dil concept d'emprender lungatg behavioristic entras Noam CHOMSKY, igl onn 1959, ei quella teoria lu era buca pli dominonta ella discussiun scientifica davart igl acquist dil lungatg. Denton, e quei dat da patertgar, sebase la plipart dallas terapias dil lungatg era aunc ozildi sin las ponderaziuns da quella teoria (cf. WODE 1988, 48).

Malgrad ils clars deficits digl access behavioristic, ei da gir che rinforz positiv ed imitaziun giogan senz'auter ina rolla el process digl acquist d'in lungatg. Cunzun il nivel linguistic dalla fonologia ed il scazi da plaid vegn empirius per gronda part en quella moda (cf. TRAUTNER 1991, 296).

3.1.2. *Access nativistics*

Il fatg, che tuts affons che creschan si en in ambient 'normal' emprenden lur lungatg-mumma en relativamein cuort temps, senza pli gronds problems e senza in training da lungatg special, ei il punct da partenza dallas ponderaziuns nativisticas davart igl acquist e svilup dil lungatg (cf. Szagun 1986, 7ff.).

Representants da quella direcziun sco CHOMSKY e LENNEBERG ein dil meini, che mintga affon seigi dapi sia naschientscha en possess d'in indrez linguistic numnaus LAD (Language Aquisition Device). Quei indrez ei da capir sco in guid linguistic, il qual possibilitescha a mintga individi da capir e da tschintschar siu agen lungatg. Las disposiziuns per emprender lungatg ein pia avon maun 'els gens'. La stimulaziun entras igl ambient ei, tenor meini nativistic, buca la raschun per igl acquist dil lungatg, sco quei ch'ils behaviorists proponan, mobein sulettamein ina premissa necessaria per che las habilitads linguisticas ch'ei latentas avon maun sappien semanifestar. Quella posiziun cunterdi pia diametral alla posiziun presentada sura.

Il construct ipotetic dil LAD munta, che treis cundiziuns ston, da naschientscha enneu, esser ademplitas en mintga affon:

- La habilitad da construir hipotesas davart las reglas linguisticas dil lungatg da siu ambient. Igl affon vegn vesius sco pign linguist ch'emprova d'anflar las reglas linguisticas (aunc) buca enconuschen-tas ad el.
- La disposiziun da crear universalias linguisticas: Igl affon sa aschi circa tgei parts che s'audan tier in ver lungatg. Aschia preferescha el instinctivamein certas reglas linguisticas sin cuost dad autras, teoreticamein era pusseivlas.
- La habilitad da cumparegliar e giudicar differentas supposiziuns partenend la construcziun da siu lungatg.

In problem central da quella teoria biologica digl acquist dil lungatg schai ella verificaziun scientifica da quellas differentas disposiziuns, damai ch'els ein buca directamein accessiblas/veseivlas, mobein san mo vegnir presupponidas entras certas prestaziuns linguisticas digl affon. Ultra da quei han ils nativists reduciu la cumpetenzza linguistica silla capientscha digl aspect formal (silla grammatica) dil lungatg. Saver in lungatg munta denton bia dapli che mo saver las regals grammaticalas dad el (cf. igl artechel da Werner Carigiet en quei tom: «Saver in lungatg: Teorias e lur verificaziun»).

Tenor il stan dallas perscrutaziuns scientificas sin quei camp, ston ins denton parter il meini dils nativists pertuccont l'existenza d'ina predisposiziun specificamein humana per igl acquist ed il svilup da lungatg (cf. TRAUNER 1991, WODE 1988, SZAGUN 1986 e.a.p.).

3.1.3. Access cognitivistics

Psicologs dil svilup, obligai alla tradiziun cognitiva vesan il svilup dil lungatg sco aspect parzial dil svilup cognitiv/intellectual dil carstgaun.

Quei access fuorma ina denterposiziun allas duas teorias precedentas. El center da lur ponderaziuns stat buca la damonda dil primat digl ambient ni dalla disposiziun naturala, mobein l'analisa dils process cognitivs ch'ein necessaris pigl acquist ed il svilup dil lungatg.

Igl acquist dil lungatg-mumma vesan els sco process activ digl individi da construir habilitads linguisticas: «Sprachlernen heisst, sich schon strukturiertes Erfahrungsmaterial nachstrukturierend über die Bildung eigener kreativer Konstruktionen anzueignen» (GRIMM 1982, 565).

En tgei relaziun che patertgar e lungatg stattan ei (aunc) buca sclariu claramein.

PIAGET (d.a. 1972 'Sprache und intellektuelle Operationen') parta dall'idea ch'il carstgaun stoppi gl'emprem haver formau structuradas intellectualas avon d'insumma saver tschintschar. Lungatg (plidau) representa per el mo ina fuorma puseivla dalla representaziun da cuntegns intellectuals.

Per WYGOTSKY (1964 'Denken und Sprechen') sesviluppesch an all'entschatta il lungatg ed il patertgar independentamein in da l'auter. Silsuenter convergeschan quellas duas lingias da svilup pli e pli tochen ch'il patertgar vegn verbalisau ed il lungatg vegn intellectualisau. Ussa s'influenzeschan lungatg e patertgar viceversa.

SHAPIR/WHORF (1984) representan l'opiniun che las structurass linguistics ch'in carstgaun hagi determineschien era siu patertgar. Tenor lur meini san ins sulettamein patertgar vid enzatgei sch'ei dat era ina expressiun persuenter el lungatg. Quella hipotesa ei denton vegnida sfalsificada en plirs studis scientifics. (cf. TRAUTNER 1991, 300).

Il grond meret dils cognitivists schai el surmuntar il foss denter l'argumentaziun behaviorista e nativista e da focussar gl'interess da rescherca sin las prestaziuns digl individi el process digl acquist dil lungatg.

Magari tralain ils cognitivists denton d'analisar pli detagliadamein igl ambient el qual igl imprendider emprèn siu lungatg. Pertgei la qualitat dalla cumpetenza linguistica ch'enzatgi sa contonscher dependa era dil context structural ed il muster existent d'interacziun sociala.

Malgrad las resalvas gest menziunadas, para a mi il model cognitiv digl acquist dil lungatg d'esser il pli madiraus. Cun dar (aunc) dapli peisa all'analisa dil context linguistic e d'integrar quellas experientschas en lur ponderaziuns dil svilup dil lungatg augmentassen els denton, tenor miu manegiar, considerablamein la qualitat da lur teoria. Els engrondessen aschia la superiuradad da lur access al svilup dalla cumpetenza linguistica enviars autras teorias d'acquist dil lungatg.

3.2. L'influenza dalla vegliadetgna sil svilup dalla cumpetenza linguistica

Priu il cass ch'ins vul mesirar la prestaziun linguistica (cf. CARIGIET W.) d'affons da differenta vegliadetgna, sto inagada vegnir analisau l'influenza dil factur 'vegliadetgna' sil (svilup dil) nivel linguistic.

Sch'il nivel linguistic dependess primarmein dil factur biologic 'madirezia', resultassen las rispostas sin la damonda partenent pusseivladads dalla promoziun dil lungatg segiramein autramein che sche autras variablas fussen da pli gronda muntada. Jeu patratgel cheu en emprema lingia vid variablas sco 'politica dil lungatg ni dalla scola', mo era vid influenzas dalla tenuta e dalla motivaziun sil svilup dalla cumpetenza linguistica.

TRAUTNER (1991) dat ina survesta dil svilup dalla cumpetenza linguistica. Ella parta quei svilup en quater fasas da vegliadetgna, numnadamein:

- La fasa preverbala
- Entschatta dil svilup linguistic
- Il temps prescolar
- Il temps da scola

3.2.1. *La fasa preverbala*

La fasa preverbala vegn definida sco temps denter la naschientscha e la producziun dils emprems plaids da muntada el lungatg dils carschi.

En in emprem pass producescha il pop aschinumnai fonems universals, fonems che vegnan avon en mintga lungatg e buca mo el lungatg-mumma (p.ex. ah, gu, da etc.).

Cun circa sis meins entscheiva 'la fasa da lallas' ('Lallphase'). Gl'affonet reduplichescha ussa consonants e vocalas e fuorma suns sco dada, mama eav.

En la secunda mesadad digl emprem onn s'augmenta la producziun a 20-40 fonems. La vocalisaziun s'adattescha pli e pli al lungatg che vegn plidaus egl ambient primar digl affon. Pil pli imitescha el la melodia dil lungatg (prosodia) dalla mumma. Imitaziun dils fonems para da giugar en quei process in'impurtonta rolla (cf. cap. 3.1.1.).

Gia ella fasa preverbala interagescha gl'affon en ina moda ordvart complexa cun siu ambient, buca mo entras suns e tuns, mobein era entras mimica e gestic (communicaziun nunverbala). Sco el svilup dil lungatg en general, san ins supponer che la capientscha dil lungatg ei per in bionton pli aulta ch'il diever activ da quel.

Bein vegn in bien ton dalla fonetica e dalla prosodia acquistaus ella fasa preverbala. Retschercas da Erwin TRIPP (1964) ed auters documenteschan denton che la gronda part dalla fonologia d'in lungatg vegn emprendida denter il sisavel e dieschavel onn e che quella resta silsuent-ter ualti resistent a enviers autras melodias linguisticas.

En quei connex in'observaziun ch'ins sa adina puspei far, era tier nus Romontschs:

Ina gronda part dalla populaziun definescha il nivel linguistic surtut sur la qualidad dalla pronunzia. Enzatgi tschontscha lu bein tudestg, sch'el tschontscha (practicamein) senza accent. La rihezia dil scazi da plaids, la complexitad dalla construcziun ed auters aspects linguistic vegnan denton strusch risguardai.

Jeu creiel che quei seigi ina dallas raschuns principalas ch'ei vegn en general supponiu ch'affons emprendien meglier e pli spert in lungatg che giuvenils e carschi. Mo sco nus vegnin aunc a veser, corrispunda in tal meini pauschal buca pli al stan da perscrutaziun actual.

3.2.2. *L'entschatta dil svilup linguistic*

All'entschatta s'augmenta il scazi da plaid plitost plaunet. Ella vegliadetgna da biebein vegn meins possedan ils biars affons in scazi da mo circa 50 plaid. En quella fasa communichechan ils affons cun singuls plaid che han denton la muntada d'entiras construcziuns (holofrasas ni construcziuns d'in plaid). Fetg savens vegn era fatg diever da simplificaziuns. Pli e pli cumparan era construcziuns da dus plaid (dar mamam, far vauvau). Alla fin dil secund onn da veta sa gl'affon gia biebein 200 plaid.

3.2.3. *Il temps prescolar*

Duront quei temps crescha la habilitad linguistica considerablamein. Ella media sin rodund 1200 plaid ella vegliadetgna da treis tochen quarter onns. Viers la fin dil temps prescolar schai il scazi da plaid potenzi al tiels biars tier ca. 10'000 (scazi passiv ed activ). Ins sto denton parter d'ina varianza el scazi da plaid da sut 2'000 entochen 50'000 plaid tier singuls affons. (cf. TRAUTNER 1991, 314).

Igl augment quantitativ munta era ina midada ella qualidad dil lungatg. La cumplexitad e la diversitad dallas construcziuns capidas e formuladas entras igl affon crescha medemamein relativamein spert. Operava igl affon all'entschatta surtut cun suns, silsuenter cun substantivs, plinavon cun substantivs, verbs ed adjectivs, entscheiva el ussa era da far diever dad adverbs, pronom e preposiziuns. Igl emprendider lavura ussa cun in instrumentari linguistic detg differenziau: El fa diever da construcziuns principalas e lateralas, da construcziuns da damonda e construcziuns negativas (Na, jeu fetschel buc uorden), el sa differenziar la fuorma activa e passiva ed el posseda schizun ina certa habilitad grammaticala, aschia per accordar plural/singular ni masculin/feminin.

Nus vesin pia ch'il svilup dalla cumpetenza linguistica s'accelerescha enormamein ella vegliadetgna da scoletta. Ton pli impurtont ei lu era la promoziun dil lungatg minoritar duront quei temps.

3.2.4. *Il temps scolar*

Il fundament d'in lungatg (ni era da plirs lungatgs, sch'igl emprendider ei plurilings) acquistan ils biars affons tochen ella vegliadetgna da 5–7 onns. Duront il temps da scola ei il svilup dil lungatg «eher durch den Ausbau und die Verbesserung der früher erworbenen Sprachfähigkeiten gekennzeichnet als durch den Erwerb neuer Fähigkeiten» (dito, 315).

Ils biars affons emprendan en quei stadium era da leger e scriver. Tochen dacheu ei surtut vegniu tedlau e tschintschau il(s) lungatg(s). Igl ei pia surtut vegniu baghegiu la cumpetenzza communicativa tenor CUMMINS (cf. cap. 2).

Sper la cuntinuaziun dall'automatisaziun da reglas grammaticalas fundamentalas vegn ussa era elaborau specificamein ina savida cunscienta dalla lexematica, sintagmatica, semantica e fonetica dil lungatg. Finezias linguisticas sco la 'muntada dubla' d'in plaid ni d'ina construcziun, metafras e locuziuns ed autras habilitads metalinguisticas vegnan pil pli emprendidas ella secunda part dil temps scolastic. Ils scholars entschivan a giugar cun lungatg. Els fan reflexiuns sur da sesez sco plidader e sur da lungatg sco medium da comunicaziun.

Duront il temps scolar vegn denton buca mo cuntinuau dad imprendder il lungatg sco tal, mobein ei vegn era acquistau in 'lungatg da scola' (Schulspezifische Sprache). Ei vegn pia era empriu ina cumpetenzza da lungatg specific per la scola, la quala sedifferenziescha per part fetg dil lungatg dil mintgadi. Per CUMMINS semanifestescha quella habilitad linguistica ella schinumada cumpetenzza cognitiv-academica.

Medemamein s'augmentan duront quei temps las differenzas interindividualas el svilup dalla cumpetenzza linguistica. Responsabels persuerter para surtut dad esser igl ambient (linguistic) el qual igl imprendder viva (BERNSTEIN 1973; DITTMAR 1973; OEVERMANN 1972, en: TRAUTNER 1991, 316).

Sil pli tard cull'entschatta dalla pubertad vala igl acquist dil(s) lungatg(s) primar(s) sco termina. Han ins buca empriu tochen lu in lungatg ei da dubitar ch'igl emprendider sappi in summa aunc contonscher in nivel normal. LENNEBERG (1972), che parta dalla hipotesa d'ina fasa critica d'acquist da lungatg excluda totalmein la pusseivladad d'emprender il lungatg primar suenter quei temps.

La plipart dils scienziats sin quei camp parta denton buc quei meini. Els ein era buca digl avis ch'affons emprendien en general pli tgunsch lungatgs (pia era in secund ni tierz lungatg) che giuvenils e carschi.

Aschia han ASHER & GARCIA (1972) demussau en studis extensivs ch'affons emprendan tuttavial buc il lungatg aschi tgunsch sco quei ch'ei vegn savens pretendiu. Tenor lur calculaziuns ha in affon da sis onns udiu siu lungatg-mumma duront rodond 17'520 uras (730 gis) e vocalisau el biabein 2'190 uras (91.25 gis).

Cun in tal diember dad uras – notabene savens en fuorma d'instrucziun individuala – contonschess ualti mintga giuvenil e carschiu in ault nivel linguistic en pressapauc mintga lungatg ch'el emprendess.

Tiel tema vegliadetgna ed acquist da lungatg(s) manegia WODE: «Kinder schneiden keineswegs stets besser als Erwachsene ab» (cf. WODE 1988, 303) e FTHENAKIS et al. (1985, 163) vegnan alla conclusiun: «Unter kontrollierten Bedingungen wurde – mit Ausnahme des phonologischen Bereichs – keine Benachteiligung, sondern eine Überlegenheit älterer Schüler und Erwachsener beim Zweitspracherwerb nachgewiesen».

Sulettamein sil nivel linguistic dalla fonetica paran affons dad haver certs avantatgs enviers carschi, cunquei che quei sectur vegn empirius, sco gia menziunau, pil pli ella vegliadetgna da sis entochen diesch onns.

Era astgassen affons haver certs avantatgs psicologics en lur tenuta enviers etnias jastras, ils quals simplifichesch an ad els d'emprender auters lungatgs. Surtut affons pigns possedan aunc buca in sistem static e rigid da tenutas e pregiudezis enviers (il lungatg d') autras etnias. Els entran senza pregiudezis en la situaziun d'emprender in niev lungatg ed han era emozionalmein pli paucas resalvas (GENESEE 1978 numna quei «affektiv unvoreingenommener») che biars giuvenils e carschi.

Emprender in lungatg vegn viu ozildi sco process ordvart complex che cumpeglia ton aspects biologics, ambientals, affectivs sco era facturs intellectuals. Partiu vegn dil meini ch'ils differents nivels linguistics vegnien emprendi mintgamai tenor vegliadetgna cun different success e cun differenta spertadad.

Medemamein propona la scienza da veser la vegliadetgna buca sco factur cun ina influenza directa sil svilup dil lungatg, mobein sulettamein cun influenza indirecta, per exempel sur il svilup digl intelletg ni dallas emozions.

Pli impurtontas che la vegliadetgna ein per il svilup dalla cumpetenza linguistica las cundiziuns (structuralas) sut las qualas enzatgi

sa/sto imprendder lungatg. Aschia per exempel sch'el viva en in ambient mono- ni bilingual, ni sch'el posseda pusseivladads extra- ed intrascolaras da vegnir en contact cun lungatg(s).

Ina persuna che accentuescha a moda speciala la rihezia da facettas da pusseivels facturs extrinsics, senza schar ord vesta ils facturs dalla predisposiziun, ei Henning WODE.

3.3. *Tips d'acquist da lungatg tenor Wode*

Tut tenor sut tgei cundiziuns ch'in lungatg vegn emprius distingua el (WODE 1988, 30s.) differents tips d'acquist da lungatg. Quels selain deducir entras las suandontas damondas:

- Cons lungatgs vegnan empri?
- En tgei successiun temporal vegnan ils lungatgs empri?
- Vegn applicau proceders d'instrucziun, ni vegn il lungatg emprius a moda naturala?
- Con savens vegn empriu il medem lungatg?
- Existan restricziuns muort influenzas patologicas?

Quei cataster ei aviarts. Tenor basegns sa vegnir aschuntau ulteriuras damondas.

- ad. 1: Ins sa distinguer imprendiders che creschan en in ambient monolingual, bilingual eav.
- ad. 2: Ins sa distinguer imprendiders ch'emprendan gl'emprem mo il lungatg-mumma (L1) e silsunter il lungatg secundar (L2), ni tals ch'emprendan el medem temps dus, ni plirs lungatgs (L1 plurilingual). Igl ei da risguardar che questa gliesta ha da far nuot cul grad da cumpetenzza els singuls lungatgs.
- ad. 3: Ins sa distinguer imprendiders ch'emprendan il lungatg senza agid da proceders d'instrucziun, ch'emprendan pia a moda naturala, tals ch'emprendan el a moda naturala cumbinau cun agid da proceders d'instrucziun e tals ch'emprendan mo il lungatg secundar cun agid dall'instrucziun (=acquist intermediau) eav.
- ad. 4: Ins sa distinguer imprendiders ch'emprendan in lungatg per l'emprema ga (Erstspracherwerb) ed imprendiders ch'emprendan danovamein il lungatg, suenter ch'els havevan emblidau el (reacquist).

ad. 5: Ins sa distinguer emprendiders ch'emprendan lungatg(s) sut cundiziuns da restricziun patologica e tals che san emprender lungatg(s) senza talas restricziuns.

Entras cumbinaziun dallas damondas numnadas san differents tips d'acquist da lungatg vegni determinai.

Aschia numna WODE p.ex. la situaziun da luvriers stagiunaris, ch'emprendan il lungatg mo sin via 'acquist dad L2 natural'. La situaziun da scolars romontschs en Svizra circumscriba el sco 'plurilinguitad L1' (cf. WODE 1988, 30).

3.4. L'influenza dil lungatg secundar sil svilup dil lungatg-mumma

Tuttina tenor tgei tip d'acquist da lungatg ch'ella ei vegnida acquista da ei la bilinguitad in tratg fundamental da minoritads linguisticas (cf. CAMARTIN/SIMPSON 1985, OSSWALD 1988, WODE 1988 ed auters plirs).

Ils pugns da vesta davart l'influenza dil lungatg da majoritad sin il lungatg dalla minoritad ein fetg differents era denter commembers da minoritads linguisticas sezs.

Ils ins defendan la posiziun ch'il lungatg secundar provocheschi pli baul ni pli tard la mort dil lungatg minoritar, sch'ins vegni buca da sespindrar entras l'isolaziun (basc e catalan).

In'otra gruppa ei dil meini ch'ins duessi emprender exclusivamein il lungatg dalla majoritad, essend che quei seigi la suletta pusseivladad per buca esser exposts a disavantatgs pli tard ella veta.

Puspei auters ein dalla perschasiun che lungatgs da minoritads san survivor mo lu, sch'els emprovan d'emprender omisdus lungatgs tut-tina bein.

En quei capetel less jeu referir dallas pli novas enconuschientschas scientificas sin quei sectur e demussar che la circumstanza dalla plurilinguitad ha buca, resp. sto buca haver per se consequenzas negativas per il svilup da lungatg.

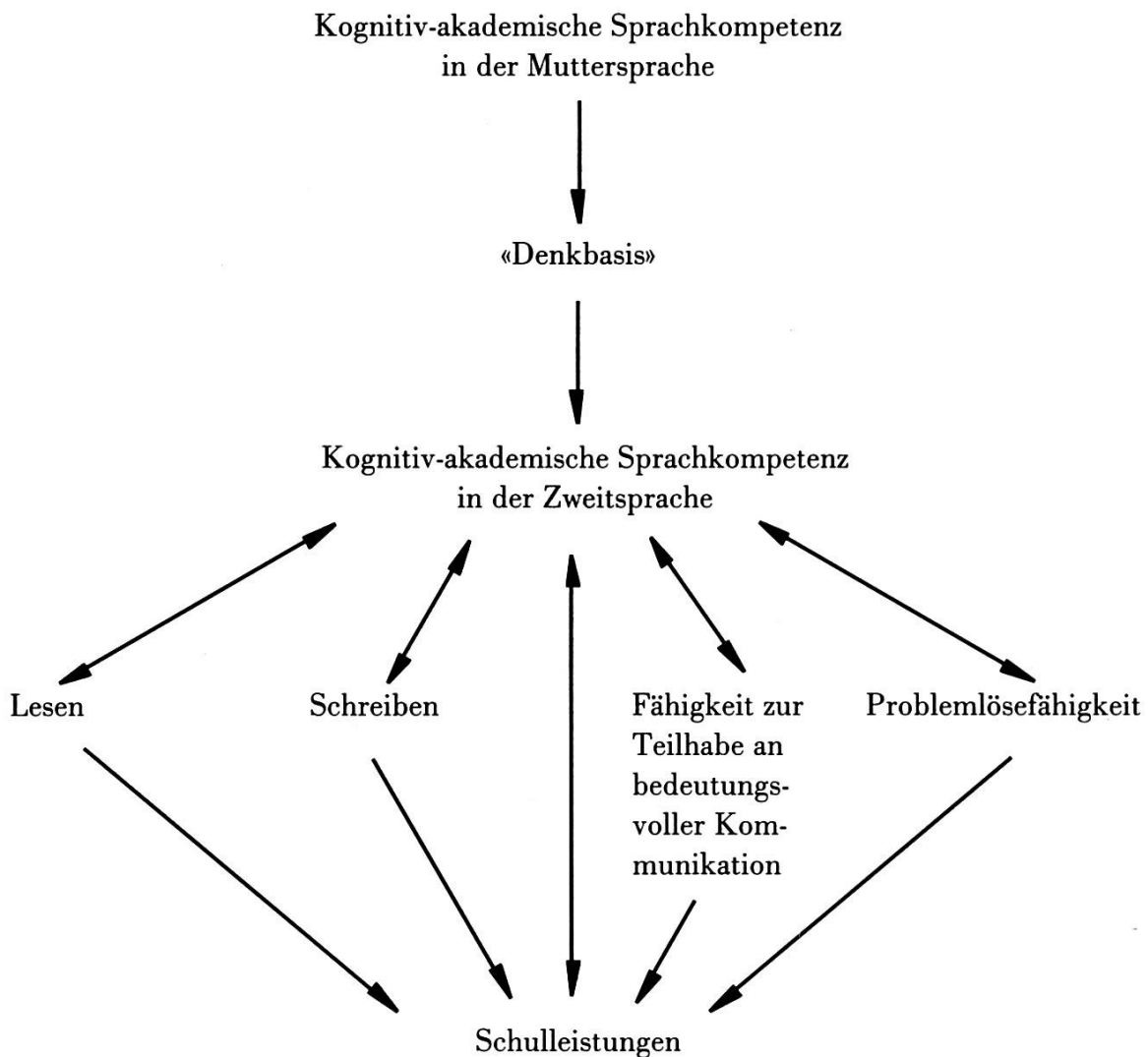
3.4.1. La hipotesa dall'interdependeza dil svilup dil lungatg

La hipotesa dall'interdependenza¹ dil svilup da lungatg, formulada da CUMMINS (1986) pretenda ch'il nivel da cumpetenza el lungatg secundar ei da considerar per part sco funcziun dil lungatg-mumma el mument

d'ina occupaziun intensiva cul lungatg secundar. Ei dat ina coherenza denter las cumpetenzas cognitiv-academicas dad omisdus lungatgs.

Cul lungatg primar vegn el medem mument empriu 'il lungatg sco tal': «Wir können hier davon ausgehen, dass bei normal entwickelter Muttersprache nicht nur diese spezifische Sprache gelernt wurde, sondern zugleich 'Sprache als solche'». Ei vegn buca mo empriu plaid e construcziuns, mobein el medem mument vegn era empriu las significa-ziuns che stattan davos quels codes: «Ein Wissen, um das was Sprache ist wurde erstmalig hergestellt» (FTHENAKIS et al. 1985, 50).

Sco il suandont model muossa, sa il lungatg secundar vegnir baghegiaus sil fundament existent dil lungatg primar.

maletg 3.4.1.: Consequenzas d'ina cumpetenza linguistica cognitiv-academica reducida el lungatg-mumma sin il lungatg secundar e sin autras prestaziuns en scola tenor FTHENAKIS et al. 1985, 56.

En sia retscherca digl onn 1981 ha SWAIN cumparegliau las enconuschientschas el lungatg secundar da scolarAs egl otgavel onn da scola suenter nov onns instrucziun el lungatg secundar (total rodund 4'000 lecziuns), cun scolarAs el dieschavel onn da scola ch'ein pér vegni instrui el lungatg secundar naven dil 10avel onn da veta (total ca. 1'400 lecziuns). Schegie che la secunda gruppa haveva giu in bionton pli pauc instrucziun el lungatg han els contonschiu, cun excepziun dalla capientscha da tedlar, tuttina buns resultats sco la gruppa cun bia dapli instrucziun el lungatg secundar. Ella capientscha da leger han els schizun cuntonschiu megliers resultats.

GAGE & BERLINER (1986, 168) han resumau ils resultats dallas retschercas sil camp dalla perscrutaziun dalla bilinguitad sco suonda: «Die erziehungswissenschaftliche Forschung hat die Auffassung widerlegt, dass Zweisprachigkeit zu einer geringeren Kompetenz in beiden Sprachen führt... Diese Ergebnisse zeigen uns, dass Zweisprachigkeit nicht eine unabänderliche Notwendigkeit für Minderheiten ist, sondern, dass sie eine weitaus bessere Bildungsmöglichkeit für die Mehrheit unserer Schüler sein könnte».

Tenor quels resultats da perscrutaziun sa vegnir concludiu ch'ina buna habilitad linguistica el lungatg primar ha consequenzas positivas per la cumpetenza dil lungatg secundar.²

Maunca denton la basa da dumignar andantamein il lungatg-mumma resultescha fetg savens in semilinguissem, la cumpetenza munglusa dil lungatg-mumma sco dil lungatg secundar. Quels deficits linguistics han consequenzas negativas, buca ton sin la cumpetenza communicativa, mobein sin la cumpetenza cognitiv-academica e consequentamein era sin las prestaziuns en scola (mira schema sisura).

Critichers dall'educaziun bilingua fan adina puspei attents al prighel dad interferenzas.

Interferenzas, pia il diever da plaids, construcziuns sintacticas, fonetica eav. dad in lungatg resultan sco product d'ina activitad da transfer dad in lungatg en in auter. Ella perscrutaziun da lungatg moderna vegnan ellas buca pli vesidas sco consequenza negativa dalla bi- e plurilinguitad, mobein sco «ina part integrala dalla moda e maniera, co in lungatg secundar vegn emprius» (translatau da WODE 1988, 98).

Interferenzas san vegnir evitadas relativ efficientamein, enaquei ch'in lungatg vegn colligias cun in liug special ni ina persuna, ni, per reputer ils plaids da DIJKSTRA & KEMPEN (1993, 101): «indem die Sprachen deutlich an verschiedene Situationen gekoppelt sind».

Era ella discussiun romontscha davart l'influenza dil lungatg secundar sil lungatg-mumma san ins anflar tuttas posiziuns numnadas.³

Aunc adina defenda ina part dalla populaziun romontscha l'opiniun ch'igl acquist dil lungatg secundar fetschi donn al svilup dil lungatg-mumma (cf. CAVIGELLI, 1969). Els ein dalla perschasiun ch'ins sappi spindrar il lungatg romontsch mo enten preservar el dad influenzas nuscheivlas. Anzi existan aunc adina cardientschas sco: «wer die Muttersprache vernachlässige, füge sich einen solchen Schaden zu, dass er fortan zu geistiger Armut verdammt sei» (CAMARTIN 1985, 110).

Gest tonta glied ei dall'opiniun cuntraria. Els mettan en dubi il néz dil lungatg romontsch e tschontschan tudestg cun lur affons gia dapi lur giuvens onns: «Manche ehrgeizigen oder allzu ängstlichen Eltern glauben den Schulerfolg ihrer Kinder im voraus zu sichern, indem sie möglichst früh auch in der Familie deutsch sprechen. Vielleicht spielen dabei ihre eigenen Kindheitserfahrungen eine Rolle. Auch unerreichte Berufsziele der Eltern werden nicht selten mit der Sprachbarriere begründet» (DEPLAZES 1991, 21).

Pér dapi la publicaziun scientifica da CATHOMAS Erkundigungen zur Zweisprachigkeit der Rätoromanen igl onn 1977, han ins saviu mussar, «co situaziuns bilinguas totalmein 'nunpatologicas' han saviu sesviluppar e semantener» (translatau da CAMARTIN 1985, 110), crescha era egl intschess romontsch il diember dils adherents d'ina educaziun bilingua.

CATHOMAS ha saviu demussar che buca la bilinguitad era il motiv principal per in bass nivel da cumpetenza linguistica, mobein che la cumpetenza linguistica dependa fermamein dallas cundiziuns da rama structuralas, familiaras e scolasticas (cf. CATHOMAS 1977, 38ss.).

Ina secunda part da quella contribuziun vegn a s'occupar explicitamein dils facturs centrals ch'influenzeschan il svilup dalla cumpetenza linguistica tier minoritads cun risguard special dalla situaziun dil lungatg romontsch.

Bibliografia

- ASHER, J./GARCIA, R.: *Implications of Psychological Research for Second Language Learning*. – En: D. L. LANGE/C. J. JAMES (ed.), *The ACTFL Review of Foreign Education*. National Textbook, Skokie, 1972, 157–185.
- BERNSTEIN, B.: *Soziale Schicht, Sprache und Kommunikation*. Schwann, Düsseldorf 1973.
- BILLIGMEIER, R. H.: *Land und Volk der Rätoromanen*. Eine Kultur- und Sprachgeschichte. Huber, Frauenfeld 1983.
- BROHY, C.: *Eine zweisprachige Schule in Freiburg*. Arbeitsgruppe zweisprachige Schule Freiburg. Broschüre 1992.
- CAMARTIN, I.: *Nichts als Worte?* Ein Plädoyer für Kleinsprachen. Artemis, Zürich und München 1985.
- CARIGIET, W.: *Test general da cumpetenzza linguistica (TGCL)*. In instrument per l'examinaziun dallas habilitads linguistics egl idiom sursilvan. Lavur da licenziat, Friburg 1994.
- CATHOMAS, B.: *Erkundigungen zur Zweisprachigkeit der Rätoromanen*. Eine soziolinguistische und pragmatische Leitstudie. Lang, Bern 1994.
- CATHOMAS, R./CARIGIET, W.: *Romontsch en scola – in nunsenn?* – En: Ischi 78(1993). OD Stampa Offset Cuera SA, Romania Trun 1994, 141–148.
- CATHOMAS, R.: «*Romontsch ei nies lungatg...*». Zur Entwicklung der Sprachkompetenz bei sprachlichen Minoritäten. Eine quantitativ-empirische Untersuchung am Beispiel rätoromanischer SchülerInnen aus der Surselva. Lizentiatsarbeit am Pädagogischen Institut der Universität Freiburg 1994.
- CATTANI, A./HÄSSLER, A. A. (Hrsg.): *Minderheiten in der Schweiz*. Toleranz auf dem Prüfstand. Verlag Neue Zürcher Zeitung, Zürich 1984.
- CAVIGELLI, P.: *Die Germanisierung von Bonaduz in geschichtlicher und sprachlicher Schau*. Huber, Frauenfeld 1969.
- CHOMSKY, N.: *Aspekte der Syntaxtheorie*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1969.
- CHOMSKY, N.: *Strukturen der Syntax*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1973.
- CUMMINS, J.: *Cognitiv/Academic Language Proficiency*. Linguistic Interdependence, the Optimum Age Question an some Other Matters. Working Papers on Binigism 1979, 197–205.
- CUMMINS, J./SWAIN, M.: *Bilingualism in education*. Aspects of theory, research and practice. Longman, London/New York 1986.
- DEPLAZES, G.: *Die Rätoromanen*. Ihre Identität in der Literatur. Desertina, Disentis 1991.
- DIJKSTRA, T./KEMPEN, G.: *Einführung in die Psycholinguistik*. Hans Huber, Bern 1993.
- DÖHRIG, R./REICHENAU, CH.: *La Svizra – 2 1/2 lungatgs?* Situaziun actuala ed avegnir dal rumantsch e dal talian en il Grischun – sclariments e recumandaziuns d'ina grappa da lavur. Desertina, Berna 1982.

- ERVIN-TRIPP, S. M.: *Imitation and structural change in children's language*. – En: E. H. LENNEBERG (Ed.), *New directions in the study of language* (163–190). M:I:T, Cambridge, Mass. 1964.
- FTHENAKIS, W. E./SONNER, A./THRUL, R./WALBINER, W.: *Bilingual-bikulturelle Entwicklung des Kindes*. Ein Handbuch für Psychologen, Pädagogen und Linguisten. Hueber, München 1985.
- FURER, J. J.: *Romanche – Du bilinguisme – A la fin de la discrimination*. Actualia FRR. Informazioni e problemi attuali dalla cultura e veta romontscha. Fundaziun Retoromana, Laax 1982.
- GAGE, N. L./BERLINER, D. C.: *Pädagogische Psychologie*. Lehrerhandbuch. Erziehungswissenschaftliche Grundlagen zur Unterrichtspraxis. Urban & Schwarz, München 1986.
- GENESEE, F.: *A Longitudinal Evaluation of Early Immersion School Program*. – En: *Canadian Journal of Education* 3, 31–50.
- GOGOLIN, I.: *Erziehungsziel Zweisprachigkeit*. Forschung Pädagogik. Bergman + Helbig, Hamburg 1988.
- GRIMM, H.: *Sprachentwicklung: Voraussetzungen, Phasen und theoretische Interpretationen*. – En: R. OERTEL/L. MONTADA (ed.), *Entwicklungspsychologie*. Psychologie-Verlags-Union, Weinheim 1987, 578–636.
- LADO, R.: *Testen im Sprachunterricht*. Handbuch für die Erstellung und den Gebrauch von Leistungstests im Fremdsprachunterricht. Hueber, München 1971.
- LENNEBERG, E.: *Biologische Grundlagen der Sprache*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1972.
- MESSELKEN, H.: *Empirische Sprachdidaktik*. Quelle & Meyer, Heidelberg 1971.
- OERTER, R./MONTADA, L.: *Entwicklungspsychologie*. Psychologie-Verlags-Union, Weinheim 1987².
- OSSWALD, S. E.: *Stabilisierende Faktoren bei einer sprachlichen Minderheit*. Die Rätoromanen in Graubünden. Dissertation. Hannover 1988.
- PIAGET, J.: *Sprache und intellektuelle Operationen*. – En: G. H. FURTH (ed.), *Intelligenz und Erkennen. Die Grundlagen der genetischen Erkenntnistheorie Piaget's*. Suhrkamp, Frankfurt/M. 1972, 176–190.
- STEINERT, J.: *Allgemeiner deutscher Sprachtest (ADST)*. Handanweisung. Hogrefe, Göttingen 1971.
- STEINERT, J.: *Allgemeiner deutscher Sprachtest (ADST)*. Schülerheft. Hogrefe, Göttingen 1971.
- SWAIN, M.: *Time and Timing in Bilingual Education*. – En: *Language Learning* 31, 1–15. 1981.
- SZAGUN, G.: *Sprachentwicklung beim Kind*. Eine Einführung. Psychologie-Verlags-Union, München 1986.
- TRAUTNER, H. M.: *Lehrbuch der Entwicklungspsychologie*. Bd. 2. Hogrefe, Göttingen 1991.

- WODE, H.: *Einführung in die Psycholinguistik*. Theorien, Methoden, Ergebnisse. Hueber, Ismaning 1988.
- WHORF, B. L.: *Sprache – Denken – Wirklichkeit*. Rowohlt, Reinbeck 1963.
- WYGOTSKY, L.: *Denken und Sprechen*. Akademie, Berlin-Ost 1964.

Annotaziuns

- ¹ Questa hipotesa ei il resultat da liungas ed intensivias perscrutaziuns empiricas. CUMMINS e siu team da scienziai canades interquoran gia dapi 30 onns il connex denter il lungatg primar (lungatg-mumma) e lungatg secundar.
- ² Quei muntass che dus differentis lungatgs vegnan buca arcunai en dus loghens differentis el tschurvi, mobein en in arcun communabel (cf. CUMMINS 1986, 83).
- ³ Investa en las differentas posiziuns ella Romontschia datten denter auter CAMARTIN (1985), CATRINA (1983) e CATHOMAS (1977).

Saver in lungatg: Teorias e lur verificaziun

Werner Carigiet

1. Introducziun

«Denn wie Wolken auf einem Berggipfel nur, von fern gesehen, eine bestimmte Gestalt haben, allein wie man hineintritt, sich in ein neblig-
es Grau verlieren; so ist die Wirkung und der Charakter der Sprachen
zwar im ganzen deutlich erkennbar, allein so wie man anfängt zu
untersuchen, woran nun dieser Charakter im einzelnen hängt, ent-
schlüpft einem der Gegenstand gleichsam unter den Händen.» (HUM-
BOLDT 1973, 15)

Ei vegn tschintschau bia da lungatg, specialmein tier ina minoritad linguistica. *Saver il lungatg* ei gest leu, nua che quella habilitad secapescha buca pli senz'outer da sesezza, in tema da discussiun fetg central.

Tgi pretenda ch'ins tschontschi oz *meglier romontsch* ch'antruras, ni ch'ils giuvens sappien buca pli *il bien romontsch*, ni ch'il romontsch degenereschi pli e pli fetg en *structuras tudestgas*. Tals pareris derivan da pugns da vesta fetg distants dil 'nibel' dil lungatg numnaus da Humboldt. Pli fetg ch'ins s'avischina denton al fenomen lungatg e pli percharts ch'ins vegn, con enormamein vess che pretensiuns sco quellas numnadas selain defender. Tgi che pretenda ch'ins tschontschi oz *meglier romontsch* ch'antruras, stuess tener preparau in inventari detagliau, ed oravontut *objectiv* dil lungatg da pli baul e da quel dad oz. Plinavon fuss ei necessari da mussar, aunc inaga a moda objectiva, tgei ch'ina buna qualitat da lungatg ei insumma. Era quella persuna che tschontscha dil *bien romontsch* vegn prest a veser en vesta als differentes idioms, las varietads regionalas, codes, ils idiolects ed accents che la circumscripziun exacta dil 'bien romontsch' ei, en tiarms linguistics, ton sco nunpusseivla, gie ch'ella ei plitost in nunsenn. Era il problem dallas *structuras tudestgas* sa bein sebasar sin singulas experientschas. Ins astga denton buca emblidar che quei fenomen ei buca novs, gie che la presenza permanenta dil lungatg tudestg ha era contribuiu al character particular dil romontsch denter ils lungatgs neolatin.

Gest en damondas davart il present e futur dil lungatg romontsch dat ei biaras pretensiuns e receipts, mo fetg paucs sforzs da *verificar* quels

scientificamein cun metodos objectivas. Ina teoria vala tier ils ins semplamein sco vera, e sco fallida tier ils auters, aschia che l'aderenza ad ina ni a l'otra teoria ni pretensiun daventa ina damonda da cardientscha. La retschercha scientifica sto denton ir pli lunsch che la formulaziun da teorias.

Teorias ein adina simplificaziun dalla situaziun effectiva. Simplificaziuns cuntengan denton adina il prighel ch'ellas survesan impurtonts aspects d'in problem. La verificaziun empirica dalla teoria sil camp practic ei perquei in element indispensabel dalla scienza. Mo ella preserva la scienza da daventar unfrenda dall'ideologia e dil «sacerdozi» (STEVENSON 1983, 1054) dad experts ni pseudo-experts.

2. Tgei significhescha 'saver in lungatg'?

2.1. Ponderaziuns generalas

Vul ins mesirar las enconuschientschas linguisticas (KRECH/CRUTCHFIELD 1992, 25) d'in individi, eis ei necessari da circumscrivere la noziun 'saver in lungatg'. Spolsky (1975, 164) fa quei sebasond sin la definiiziun da Charles Fries:

«Ina persuna ha empriu in lungatg, sch'ella dominescha primo il sistem sonor (qud. sche nus savein capir il current linguistic e contonscher ina producciun capeivla el lungatg) enteifer in vocabulari restrenschiu e sch'ella applichescha secundo automaticamein ils musters structurals (qud. las disposiziuns da basa dall'expressiun) [...] Exactadad dil tun, dil ritmus, dall'intonaziun, dallas fuormas structuralas e dalla cuvegrientscha enteifer in corpus d'expressiun limitau ston vegnir igl emprem e daventar disa automaticas, avon ch'il scolar sa drizzar sia atenziun principala viers l'expansiun da siu scazi da plaid» (translatau da FRIES 1945, 3).

Gia il scazi da plaid d'in lungatg survarga per bia las capacitads d'in singul carstgaun. La pusseivladad da cumbinaziun dils plaid, fonems e morfems ella sintaxa e text ei denton infinita ed aunc bia meins palpabla.

Lado numna il lungatg «il pli cumplex dils uaffens dil carstgaun» (translatau da LADO 1961, 4). *«Lungatg ei dapli ch'igl apparentamein sempel current da suns che cula dalla lieunga dil plidader nativ; el ei*

dapli che quei ch'il plidader crei ch'el seigi. El ei in sistem complex da communicaziun cun divers livels da complexitad, il qual cuntegn ina selecziun ed ordinaziun dalla significaziun, da suns, unitads e structuradas pli vastas» (translatau da LADO 1961, 7).

Il carstgaun fuss buca habels da dumignar las funcziuns complexas dil lungatg, sch'ina gronda part da quellas fuss buca arcunada sil plaun da sia disa.¹ En quei senn san ins numnar il lungatg in «complex sistem convenziunalisau da disas che funcziunan sco instrument human da communicaziun» (translatau tenor LADO 1961, 4). La descripziun detagliada da quellas disas ei ina impresa fetg cumplicada, buca mo sil camp linguistic sez, mobein era caussa las influenzas psicologicas e sociologicas sil lungatg (cf. era igl artechel da Rico Cathomas en quei tom: «Il svilup dalla cumpetenza linguistica tier minoritads»). 'Saver in lungatg' vul buca dir ch'ins sto saver numnar explicitamein las reglas che constitueschan in lungatg, mobein damonda l'enconuschientscha da quei ch'ei *implicit* e nuncunscient (KRECH/CRUTCHFIELD 1992, 25).

2.2. Cumpetenza e performanza linguistica

En connex cun l'enconuschientscha dil lungatg distingua la linguistica, tenor il model dalla grammatica generativa da Noam Chomsky, duas noziuns centralas: la *performanza* e la *cumpetenza* linguistica (LINKE/NUSSBAUMER/PORTMANN 1991, 91). Lezza tschenta sia damonda fundamentala: Tgei sa, respectiv tgei 'ha enzatgi el tgau' che dominescha in lungatg? Quella damonda tanghescha il camp communabel da psicologia e linguistica. L'acquisiziun dil lungatg e siu svilup tier il carstgaun ein numnadamein colligiai cul svilup dalla percepziun e dalla capacitad da patertgar (BAAKE, 1992, 157s.).

2.2.1. Cumpetenza

Cumpetenza linguistica ei, sco detg, in tierm dalla linguistica generativa. El circumscriba in «sistem da reglas interiurisau dils subjects-plidaders che constituescha lur saver linguistic. Grazia a quel ein els habels da pronunziar e da capir in diember infinit da construcziuns nunexprimidas. La cumpetenza dad in subject explichescha sia habilitad da construir, enconuscher e da capir las construcziuns grammaticalas, dad interpretar construcziuns ambiguas e da producir novas con-

strucziuns» (translatau da DUBOIS e.a. 1989, 59). Quella cumpetenza d'in plidader ei l'enconuschientscha implicita e nunreflectada dalla *grammatica* che determinescha ina colligiazion interna denter il sun, ni igl aspect optic dil lungatg scret e la significaziun d'ina expressiun linguistica.

Ferton che la *performance* ei la prestaziun effectiva d'in plidader en ina situaziun specifica, ei la cumpetenza ina idealisaziun, numnadamein la habilitad linguistica digl individi idealisau (BAAKE, 1992, 160). Il studi dalla cumpetenza ei il studi dalla performance potenziala digl individi. La cumpetenza appartegn al camp dalla langue. Ferton che la langue ei definida sco sistem social, la communitad dils plidaders, ei la cumpetenza l'enconuschientscha linguistica dil plidader idealisau d'in lungatg, siu «possess linguistic»² (LEWANDOWSKI 1990, 570).

Tenor la grammatica generativa ein las reglas grammaticas la descripsiun dalla cumpetenza. Quellas ein, explicitamein, buca elavuradas tuttina bein ellas grammaticas dils singuls lungatgs. «Die K. [Kompetenz] ist ein System von Regeln und Prinzipien, die mental repräsentiert sind und es dem Sprecher ermöglichen, beliebige Sätze zu verstehen und Sätze zum Ausdruck seiner Gedanken hervorzubringen, indem er Laute und Bedeutungen aufeinander bezieht» (LEWANDOWSKI 1990, 570). La cumpetenza linguistica studegia pia il lungatg en ina stretga relaziun cun igl intelletg human.

Ferton che la **cumpetenza cognitiv-academica** ei la «habilitad da patertgar cul lungatg, dad exprimer process da patertgar e patratgs cun plaid e da 'devestgir' patratgs vestgi en plaid» (translatau da CUMMINS 1985, 52) e selai attribuir alla domena dil diever dil lungatg en scola, ei la **cumpetenza comunicativa** la cumpetenza linguistica che lube-scha agl individi las pretensiuns dalla comunicaziun linguistica quotidiana (CUMMINS 1985, 54). Cf. cheutier era igl artechel da CATHOMAS, R.: *Il svilup dalla cumpetenza linguistica tier minoritads* en quei tom.

2.2.2. Performance

La performance ei quei ch'il plidader fa effectivamein, l'execuziun linguistica³ ella situaziun concreta. Ella ei la «manifestaziun» dalla cumpetenza e vegn attribuida alla *parole* (DUBOIS e.a. 1989, 59). Quella sebase buca mo sin l'enconuschientscha, mobein era sin auters facturs (sco la restricziun dalla memoria, distractadad, munconza d'attenziun, enconuschientschas nunlinguisticas ed opiniuns eav. dil plidader)

(SPOLSKY 1975, 167s.). Quels aspects vegnan studegiai dalla psicolinguistica. La performanza sa esser activa ni passiva, tut secund sch'ins contempla il plidader ni il tedlader (SPOLSKY 1975, 174). El cass ideal fuss la performanza la representaziun cumpletta dalla cumpetenza.

En quei liug ei da menziunar che quei che vegn mesirau cun agid d'in test da lungatg ei la performanza e buca la cumpetenza da lungatg dils probands. Sil camp scientific fuss ei atgnamein falliu da tschint-schar d'in test da cumpetenza. La performanza dils probands dil test da lungatg gida sulettamein a s'avischinar alla cumpetenza. La litteratura scientifica drova oz denton buca pli il plaid 'cumpetenza' el senn stretg da Chomsky e designescha cun quel era domenas dalla performanza (CUMMINS/SWAIN 1988, XVIII).

2.3. La grammatica sco descripziun dalla cumpetenza

La grammatica ei, sco gia vii, la descripziun/teoria dalla cumpetenza dil plidader ideal d'in lungatg. Noam Chomsky tendescha a far corrisponder la sintaxa alla grammatica, essend che sia grammatica generativa ressorta d'in tal concept. Quel vala denton oz sco memia generals. Als concepts usuals dalla grammatica generala appartegnan, sper la sintaxa, era la fonologia, la morfologia, la semantica e (per part) la pragmatica (ALTHAUS/HENNE/WIEGAND 1980, 60).

La **grammatica inherenta** e la descripziun (normativa) dalla grammatica (p.ex. en in cudisch) ein duas caussas differentas. L'emprema sviluppescha igl individi sez en interacziun cul lungatg da mintgadi; l'autra empren el mo en scola. Igl ei evident che quellas duas grammaticas sequarclan buc, schiglioc fagessen affons buca sbagls da lungatg.

En general ein pliras grammaticas pusseivlas per in lungatg. Ei drova denton criteris exteriurs per decider, tgeininas da quellas grammaticas ch'ei quella inherenta al lungatg. «Diese werden gewonnen aus der Physiologie und der Psychologie des Menschen und der allgemeinen Kommunikationsforschung (Semiotik) sowie aus Sprachvergleich unter den grammatischen Aspekten, wobei Sprachvergleich zwischen verschiedenen Sprachen, Soziolekten, historischen Sprachstufen und Stadien des Spracherwerbs mitgemeint ist» (ALTHAUS/HENNE/WIEGAND 1980, 62). Il problem da quella definiziun ei ch'ella lubescha in grond diember dad interpretaziuns che caschunassen puspei differentas grammaticas. Gia las definiziuns dad expressiuns sco 'historische Sprachstufen' e 'Sprachvergleich' vegnan da provocar cuntroversas denter ils exponents dils

singuls idioms, gie schizun enteifer certs idioms. La descripziun dalla grammatica inherenta ei adina ina convenziun.

Ovras sco la «Grammatica sursilvana» (SPESCHA 1989) ed il «Vocabulari romontsch sursilvan» (VIELI/DECURTINS 1975) sco era la «Conjugaziun dils verbs romontschs sursilvans» (WINZAP 1986), sil camp dalla intonaziun lexicala era il «Dicziunari Invers dil Romontsch Sursilvan» (LUTZ/STREHLE 1988) san vegnir consideradas sco ovras normativas per igl intschess sursilvan, schegie ch'ellas tolereschon per part era fuormas dialectalas e regiunalas. In test da cumpetenzza pigl idiom sursilvan sto s'orientar tenor ovras normativas che sebasan sin talas convenziuns linguistics, schegie ch'ei dess dasperas aunc in grond diember da varianzas grammaticalas ch'ins astga buca taxar sco 'meins conformas alla grammatica inherenta', mobein mo sco 'meins conformas alla descripziun da quella'.

2.4. Redundanza e creativitat linguistica

Messadis linguistics el lungatg normal san era vegnir capi, sch'in grond diember d'elements ch'ei buca exnum necessaris per la capientscha, vegn laschous naven ni vegn mascraus.⁴ Mintga messadi cuntegn biars elements **redundants** che san vegnir laschai naven, senza che la comunicaziun vegni interrutta. Pia ei buca tut ils elements d'in messadi tuttina relevants per la comunicaziun.

Sil plaun lexical selai quei mussar cun in exempel (SPOLSKY 1975, 167s.): Sch'in plaid entscheiva cun la letra <P>, eliminescha quei inaga tut ils plaids ch'entscheivan cun autras letras. Il <P> sclauda en in lungatg specific era in cert diember da letras che savessen suandar el. Aschia eis ei, en romontsch, strusch pusseivel ch'el vegn suandaus dad in <t> ni in . Sch'ins aschunscha in <a> vegnan las pusseivladads per las letras che suondan puspei pli restrenschidas. Suonda lu aunc in <u>, ei la caussa gia fetg clara. Il <l> final fa lu nuot auter pli che confirmar quei ch'ins ha gia sminau suenter la secunda e la tierza letra. Aschia porta igl emprem bustab la pli gronda informaziun, ferton che quella sereducescha suenter da letra a letra. Igl ei evident ch'enzatgi che ha interiurisau exact las reglas dallas pusseivladads da successiun dils fonems d'in lungatg ha pli grondas pusseivladads da fastisar il secund bustab d'in plaid che ina persuna ch'ei buca sefamiliarisada cun talas reglas. Quei che vala per las letras, vala era per fonems, morfems, plaids, construcziuns e texts. Era la munconza d'in plaid en ina con-

strucziun ni d'in fonem en in plaid sto buca exnum significar ch'ins capeschi buca siu cuntegn. 'Saver bein in lungatg' significhescha pia dad haver l'enconuschientscha dallas pusseivladads da cumbinaziun dils differents elements (sil plaun fonologic, morfologic, lexical, sintactic e semantic) dil lungatg. «En lungatgs naturals vegn fatg diever da dapli unitads che quei che fuss atgnamein necessari: Quei vul dir ch'il lungatg seigi redundants» (translatau da SPOLSKY 1975, 168). In sistem redundant po, a prema vesta, parer cumplicaus e nunefficients, el porchas denton gronds avantatgs. El ei buca aschi sensibels visavi sbagls ed interferenzas, qvd. reducziun dalla capientscha entras disturbis externs. La finamira da contonscher in funcziunament linguistic en in lungatg era en situaziuns da redundanza disturbada damonda, tenor Spolsky, bunas enconuschientschas dallas probabladas, e quei sin tuts levels: fonologia, grammatica (morfologia, sintaxa), lexicologia e semantica (SPOLSKY 1975, 34ss.).

Igl **aspect creativ**⁵ dil lungatg ei in'expressiun dalla grammatica transformaziunala. Noam Chomsky circumscriba el aschia:

«La differenza essenziala denter carstgaun ed animal semuossa il pli clar el lungatg human, specialmein ella habilitad dil carstgaun da formar novs messadis ch'expriman novs patratgs e ch'ei adequats a novas situaziuns» (CHOMSKY 1965, 13).

Era Spolsky puntuescha la habilitad dil carstgaun d'exprimer e capir construcziuns ch'el ha mai udiu avon. Pli bein ch'in carstgaun enconuscha las reglas implicitas dil lungatg e pli creativs che siu lungatg daventa. Creativdad ei ina damonda dil svilup cognitiv. En quei connex fa el la distincziun denter ils treis scalems da svilup «*language-like behaviour*» – «*cumportament semegliants al lungatg*», «*speaking a second language with the grammar of the first*» – «*Tschintschar in secund lungatg cun la grammatica digl emprem*» e «*knowing a language*» – «*saver in lungatg*» (SPOLSKY 1975, 172).

«La suletta pusseivladad da tractar il fatg ch'in lungatg sa producir ina collecziun infinita da construcziuns e ch'il carstgaun vegn d'emprender el enteifer in temps finit ei da postular in *sistem da reglas* [...] Enconuscher in lungatg ei ina damonda dall'enconuschientscha da quella reglas (ch'ei aunc buca specificadas cumplettamein)» (SPOLSKY 1975, 167s.). Ils linguists ston empruar da *render explicitas quella reglas implicitas* dil lungatg. Ellas ston vegnir formuladas en **grammaticas**.

Posseda il carstgaun ina buna capaciad creativa dil lungatg vul quei dir ch'el ha bunas enconuschientschas sil sectur dallas reglas dalla fonologia, morfologia, sintaxa e semantica (KRECH/CRUTCHFIELD 1986, 29) eav. **La productivitat dil lungatg ei pia la raschun, pertgei ch'ins sa buca mesirar la cumpetenzza linguistica en la relaziun 1:1, mobein ch'ins sto empruar da reducir las nundumbrevilas manifestaziuns linguisticas sin reglas centralas, sin las qualas ellas sebasan.** Quei ei secapescha colligiau cun prighels, perquei ch'ins sa mai esser segirs da saver trer conclusiuns diltuttatg segiradas sin fundament d'ina tala reducziun.

3. La teoria linguistica

3.1. Ponderaziuns generalas

Sco gia viu, fuorma ina solida teoria linguistica ina cundiziun indispensabla per la retscherca empirica. «Negin test da lungatg sa vegnir consideraus sco valids, tochen ch'ina teoria ei specificada sufficientamein per saver formular hipotesas e ch'ins sappi verificar las prognosas» (STEVENSON 1981, 46).

Per Lado (1971, 21) seconcentrescha quella reducziun sil camp linguistic sin ina schelta da *problems* specifics, culs quals in native-speaker vegn confruntaus. In test da lungatg sto seconcentrar sin las *difficultads* d'in lungatg. Tgi che dominescha las difficultads, dominescha era il lungatg (LADO 1971, 147). «Testar sch'ins dominescha ils problems significhescha testar sch'ins dominescha il lungatg [...] Nus savein perquei concluder sco hipotesa da lavur ch'emprander ils problems [d'in lungatg] significhescha emprander il lungatg, e nus savein concluder che testar ils problems significhescha testar il lungatg» (translatau da LADO 1961, 147).

3.2. La didactica empirica da Hans Messelken

Quei model linguistic survescha sco instrument diagnostic per la descripziun, planisaziun e valetaziun da prestaziuns linguisticas. El riguarda il svilup cognitiv digl affon (naven dil patertgar concret e contextual tochen a process da patertgar pli cumplexs) e definescha cumpetenzza linguistica sco l'habilitad da surmuntar 'impediments linguistics'. «Empirische Sprachdidaktik ist ein Prozess, der Beschreibung und Ver-

änderung des menschlichen Sprachverhaltens zum Ziel hat. Die Methoden dieses Prozesses sind objektiviert; seine Bezugspunkte sind theoretische Setzungen» (MESSELKEN 1971, 10).

Messelken distingua sis livels linguistics, valeivels per tut ils lungatgs:

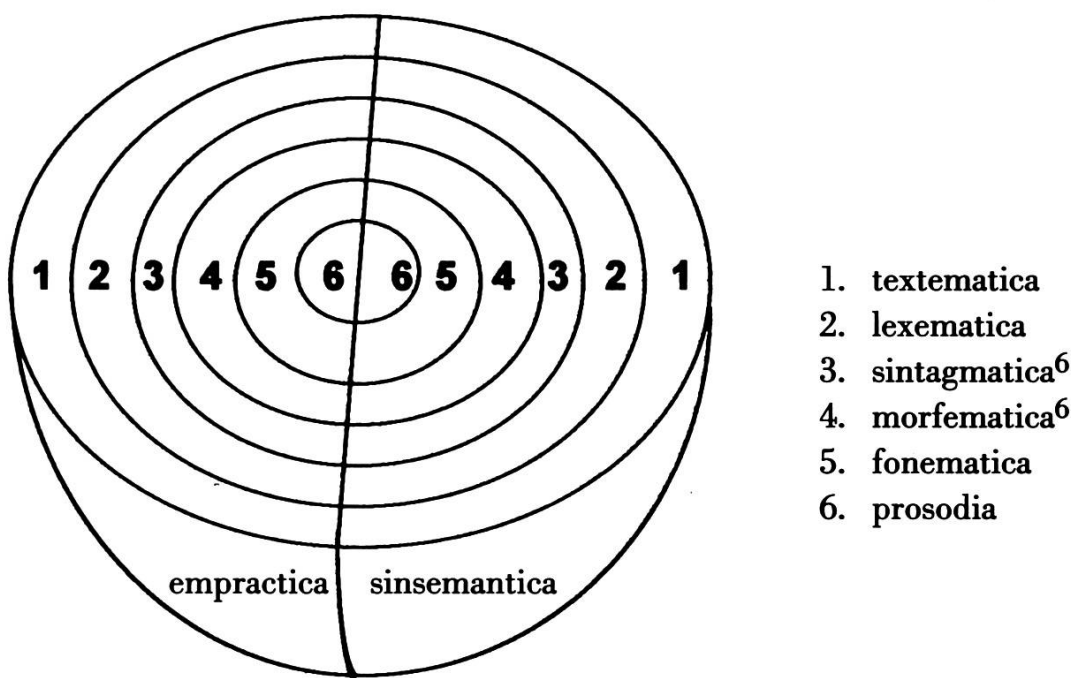

Figura 1: La concepziun dils sis livels linguistics tenor H. MESSELKEN (1971)

Sco tier ina tschaguola cuntegn mintga livel linguistic quels livels ch'el ensiara. Pli fetg ch'ins s'avischina al center dalla figura e pli abstracts, resp. cumplexs che mintga aspect vegn. Ils livels linguistics ein pia ordinai en ina taxonomia. La teoria linguistica en connex cun quels sis livels linguistics deriva da concepts che sebasan sin la grammatca generativa da Chomsky, dattan denton gronda peisa alla semantica (SCALL 1966, 225ss.) ed all'unitad lexicala (FILIPPEC 1966, 157).

Messelken distingua il diever empractic ed il diever sinsemantic dil lungatg. La figura muossa che mintga livel linguistic posseda aschibein ina caracteristica **empractica** sco **sinsemantica**.

Il **diever empractic** dil lungatg numna Messelken il «diever situaziunal» (MESSELKEN 1971, 24). Igl act communicativ sereferescha ad ina

situaziun che se presenta agl emettur sco al receptur. La situaziun tschontscha per ella, aschia ch'il lungatg ademplescha mo ina funcziun cumpletonta. Cheu ressorta ch'il diever empractic dil lungatg ei daus oravontut en connex cul diever oral dil lungatg. Muort la contribuziun dalla situaziun alla capientscha dil context ein la schelta da plaid e la formaziun da construcziun suttamessas a reglas meins rigurusas che tier la sinsemantica. Il diever empractic corrispunda tendenzialmein al code restrinschiu (MESSELKEN 1971, 24).

Il **diever sinsemantic** sereferescha ad in context. La situaziun manegiada sto igl emprem vegnir skizzada cun agid dil lungatg. Aschia drova ei dapli plaid che ston era vegnir ordinai pli rigurusamein per ch'il receptur vegni dad intervegnir per tgei ch'ei va in summa. Tenor Messelken corrispunda il diever sinsemantic tendenzialmein al code elaborau (MESSELKEN 1971, 24). El semantifestescha pil pli en fuorma dil lungatg scret.

Jeu vi el suandont mo presentar ils puncts essenzials dalla teoria linguistica da Messelken. Igl ei quei la subdivisiun en **livels linguistics e capacitads linguisticas**.

3.2.1. *Ils livels linguistics*

Il lungatg selai subdivider els 6 «livels dalla comunicaziun linguistica» (MESSELKEN 1971, 24). Jeu numnel els **livels linguistics**⁷, igl aspect dalla structuraziun linguistica dil lungatg (cf. figura 1!). Ei vegn distinguu ils sis suandonts livels, ordinai en ina taxonomia. Il grad da difficultad crescha da level a level.

- **la textematica** (lavor cun texts, capientscha litterara). La textematica ei il level linguistic il pli general. Text ei buca in'unitad grammaticala sco la sintagmatica che sefatschenta cun la construcziun, mobein in'unitad semantica (LEWANDOWSKI 1990, 1156). La textematica interquera perquei la capientscha e la producziun libra da text. Mintga manifestaziun linguistica concludida, p.ex. in discuors (empractic) ni in text litterar (sinsemantic) fan part dalla textematica (MESSELKEN 1971, 25).
- **lexematica** (lavor cun plaid, vocabulari activ/passiv, camps semantics en connex cun plaid). La lexematica ei la domena dils plaid e dallas noziuns e vegn definida sco la «scienza dallas unitads dil scazi da plaid, dalla structura e dallas relaziuns complexas da significa-

ziun enteifer il scazi da plaids, dalla structura lexicala» (LEWANDOWSKI 1990, 660). Messelken distingua cheu il vocabulari activ dil vocabulari passiv. Tier in scolar sa igl aspect visual (leger/scriver) esser sviluppaus a moda differenta ch'igl aspect auditiv (tedlar/tschint-schar) dalla lexematica.

- **sintagmatica** (la grammatica dalla construcziun; reglas sintacticas). La sintagmatica sebase sin la sintaxa, pia las reglas d'organisaziun dils plaids ella construcziun. Era cheu san ins distinguer ina habilitad activa dad ina passiva. En general ei la secunda meinsvart pli sviluppada che l'emprema. Quei semuossa el fatg che gia affons pigns cape-schan las construcziuns formadas da carschi senza esser sezs habels leutier. Messelken (1971, 40) fa attents che la distincziun denter die-ver empractic e diever sinsemantic ei specialmein impurtonta sin quei nivel. Reglas sintacticas che giogan ina rolla fetg impurtonta el lungatg scret san strusch vegnir applicadas ella domena dil lungatg plidau.
- **morfematica** (la «grammatica dil plaid» (STEINERT 1977, 11), qvd., transformaziuns da plaids sco la flecziun eav.). La morfematica⁸ ei la scienza dallas fuormas e dalla flexiun dil plaid (LEWANDOWSKI 1990, 728), cuort la 'grammatica dil plaid'. Era cheu ein las enconuschientschas passivas bia pli vastas che las activas. Migliuraziuns sil nivel morfematic san haver consequenzas positivas era per auters levels: Construcziuns complexas (sintagmatica) daventan pli probablas, sch'ils problems p.ex. dalla flexiun ein sligiai.
- **fonematica** (suns e letras). La fonematica s'occupescha cun la corrispondenza denter fonem e grafem. Sil camp dalla sinsemantica dominescha en generala l'ortografia che survegn en scola gia fetg baul (forsa memia baul) gronda peisa. Igl aspect empractic s'occupescha cun l'articulaziun e discriminaziun da suns e serestrenscha didactica-mein oravontut sin la lectura. Sil camp dall'ortografia pretenda Messelken da distinguer pli claramein denter prestaziuns schliatas e fallidas: Sche p.ex. mo fonems ed allofons vegnan scumbigliai vegn la capientscha mo pli difficultusa; sche differents fonems vegnan denton scumbigliai, sa quei perencunter impedir diltuttafatg la capientscha.
- **prosodia** (intonaziun, ritmus). Ella ei quella part dalla fonologia che sefatschenta cun l'analisa dalla melodia. En siu ambient saudan ils accents, intonaziun, pausas, midadas da tun, differenzas d'altezia dil tun, colur, amplituda eav. (LEWANDOWSKI 1990, 845). Questa enumeraziun muossa gia ch'elements prosodics tangheschan pil pli il diever empractic dil lungatg. Elements prosodics, sco ils sentiments

dil plidader san buca vegnir representai cun segns grafics egl ambient sinsemantic, pausas, damondas, exclamaziuns eav. vegnan perencunter exprimi cun segns d'interpunziun.

Lungatg cumpara adina en fuorma da text. Igl emprem mument para ei buca logic ch'il text, cun sias reglas per part fetg cumplicadas, figurescha sco nivel il pli sempel. Il carstgaun vegn confruntaus cul lungatg en fuorma da text gia naven dils emprems meins da sia veta. Il medem vala per la lexematica, pia igl emprennder plaids, che entscheiva gia onns avon la confruntaziun cul lungatg en scola. Sintagmatica, morfematica e fonematica ein temas culs quals il scolar vegn confruntaus p er en scola e constitueschan quei ch'ins numna 'grammatica'. Messelken fa attents tier quei punct che biaras fiblas da scola (quei vala era per la fibla romontscha) entscheivan igl emprem di da scola cul nivel complex dalla fonologia (emprennder letras) enstagl da partir da levels ch'ei pli familiars ed era pli levs (MESSELKEN 1971, 25) e metodicamentein pli plausibels. Il davos nivel, la prosodia, ei in tema che vegn tractaus fetg darar en scola.

3.2.2. Las capacitads linguisticas

Las capacitads linguisticas⁹ (tedlar, leger, tschintschar e scriver) tangheschon il «character medial» (MESSELKEN 1971, 29) dil lungatg. Lungatg el senn dalla psicologia pedagogica ha funcziuns receptivas e productivas.

	<i>receptiv</i>	<i>productiv</i>
<i>auditiv</i>	tedlar	tschintschar
<i>visual</i>	leger	sriver

Figura 2: Presentaziun dallas capacitads linguisticas tenor H. MESSELKEN (1971)

Las capacitads receptivas e productivas ein independentas ina da l'otra. Quei muossan studis psicolinguistics en connex cun l'afasia (LINKE/NUSSBAUMER/PORTMANN 1991, 339). Sebasond sin Steinert (1977, 11), vegn jeu a numnar questas funcziuns las quater **capacitads linguisticas**.¹⁰ La distincziun denter capacitads auditivas e visualas stattan en connex cul medium da transmissiun. Tier las capacitads auditivas ei quei las undas sonoras e tier quellas visualas il code grafic.

Era las capacitads linguisticas vegnan ordinadas en ina taxonomia, dalla capaciad la pli leva alla pli greva: tedlar, leger, tschintschar, scri-ver.

Joachim Steinert (1977) surpren la basa teoretica da Hans Messelken-per siu «Allgemeiner deutscher Sprachtest (ADST)». Ils 24 segments dil test corrispundan al schema da Messelken (6 levels linguistic, 4 capaci-tads linguisticas; empractica – sinsemantica; diever activ e passiv dil lungatg).

Mintga capaciad linguistica (4 capacitads) vegn intercurida sut igl aspect da mintga nivel linguistic (6 levels), aschia ch’ina survesta cum-pleina dil lungatg cumpeggia, tenor quella teoria, 24 singuls segments. La suandonta tabella indichescha, tgei numer dil test da cumpetenzza che corrispunda a tgei pass dalla taxonomia dubla:

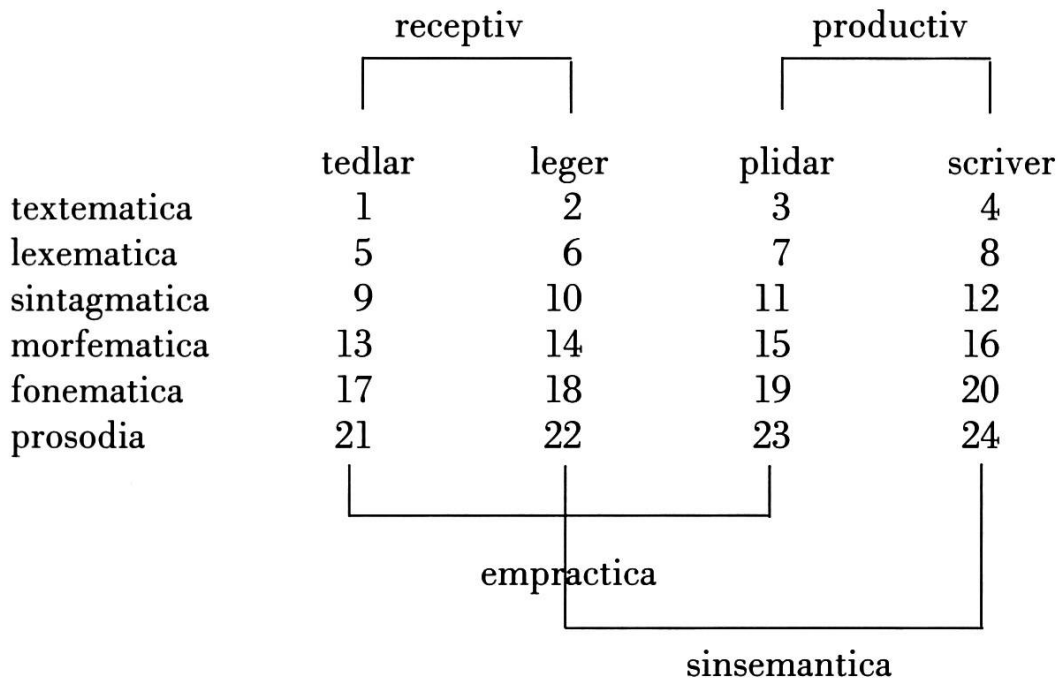

Figura 3: Cumposiziun dalla taxonomia dubla tenor STEINERT (1971) sil fundament teoretic da H. MESSELKEN(1971).

Tier ils levels linguistic crescha la cumplexitad didactica e la difficul-tad pigl affon dalla textematica alla prosodia. Las capacitads linguisticas receptivas ein meins abstractas che las productivas. Il grad da cumple-xitad crescha da sisum seniester a giudem dretg: textematica/tedlar ei igl aspect il pli lev e prosodia/scriver il pli grev.

Vegn il lungatg intercurius sut tut il levels e tut las capacitads linguisticas, resultan pia 24 singulas prestaziuns, las qualas ston, vulan ellas vegnir entretschadas en in mied d'instrucziun da lungatg ni en test da cumpetenzza linguistica, vegnir representadas mintgamai entras in agen subtest che sto esser aschi representativs sco pusseivel per sia domena.

STEINERT (1971) ha realisau cun siu «Allegemeiner deutscher Sprachtest» in test che duei porscher segments cun ina schelta representativa per mintga prestaziun linguistica descretta da Messelken. El senn da LADO (1971, 147) seconcentrescha el sin problems dil lungatg. Dominescha in proband quels problems, astga quei vegnir valetau sco buna prestaziun linguistica.¹¹

Da fetg gronda impurtonza ei il fatg che Steinert ha saviu confirmar la taxonomia, cun l'applicaziun da siu test cun ver 6000 scolars, la taxonomia dils levels e dallas capacitads linguisticas presentadas avon. Quei plaيدا per ina gronda fidabladad dalla taxonomia (STEINERT 1977, 11). Igl «Allgemeiner deutscher Sprachtest» (ADST) fuorma perquei era la basa pil 'Test general da cumpetenzza linguistica (TGCL)'.

4. Tests

4.1. Ponderaziuns generalas

Ina dallas finamiras las pli impurtontas dalla perscrutaziun dil lungatg romontsch e lur plidaders ei franc quella da sedeliberar cun retschercas empiricas da pregiudezis, stereotipisaziuns e stigmatisaziuns visavi il lungatg minoritar, seigi quei davart la majoritad tudestga sco dils Romontschs sez. Osswald (1988, 8) circumscriva pregiudezis aschia: «Ein Vorurteil ist zwar der Form nach ein Urteil, nur fehlt die im Urteilsbegriff vorausgesetzte empirische Verifikation der tatsächlichen Realität.» La valur da talas retschercas sa strusch vegnir survaletada en in temps nua che quasi tut l'argumentaziun politica e scientifica sespleiga sin fundament da statisticas. «Ferton che decisiuns vegnan savens pridas ella politica linguistica sin fundament irrazionals, fuss ei pli prudent sch'ellas vegnessen basadas sin informaziuns relevantas ed exactas» (FERGUSON 1966, 2).

Savens sin basa da tals pregiudezis semova era la discussiun dils Romontschs davart il vargau, il present ed il futur da lur lungatg. Ei schabegia buca darar che ses exponents espriman posiziuns extremas

che selain buca defender objectivmein. «Bei der Beurteilung der eigenen Sprache fällt es vielen schwer, die ideologischen Brillen abzulegen» (CAMARTIN 1985, 161). In auter problem ei quel dalla derasaziun dallas enconuschientschas scientificas. Savens contonschan quellas buca lur destinatur, schegie che quei fuss, gest tier nus, ina necessitad absoluta.

Per s'occupar cun il tema 'tests' eis ei necessari d'entrar sil camp dalla *psicologia*, che applichescha tests pil process dalla *diagnosa* e *prognosa*. La tradiziun da tests sin fundament psicologic vegn numnada «tradiziun psicométrica» (SPOLSKY 1976, 10).

En connex cun la pedagogia, la sociologia ed era la linguistica, pia dapertut leu, nua ch'ins vul saver dapli davart il cumportament dil carstgaun, survegnan metodash da test adina pli bia impurtonza. Ella scienza moderna ein ins vegnius pertscharts, ch'ei tonscha buc che la valetaziun da talas prestaziuns sebasei mo sin models teoretics e vegnan valetai tenor pareris subjectivs dad 'experts', ils quals drovan mintgamai lur agens criteris da valetaziun. La tscherca da *metodash objectivas* (LADO 1971, 50) per saver endriescher dapli davart il castgaun han menau la scienza als *tests objectivs (scientificas)*. Gage/Berliner defineschan tals tests sco suonda: «Ein Test ist ein systematisches Verfahren zur Messung einer Stichprobe des Verhaltens eines Menschen, um dieses Verhalten anhand von Massstäben und Normen zu bewerten» (GAGE/BERLINER 1986, 664). Il test lubescha aschia dad obtener indicaziuns **quantitativas** (mesirablas) davart il cumportament dil carstgaun sin fundament da criteris **objectivs**, descrets ordavon. Quels cumportaments sa il test buca eruir a moda directa, mobein mo indirectamein cun agid dad ina retscha dad **items** (damondas, constataziuns e pensums, mo era maletgs) dalla quala ins suppona ch'ella seigi relevanta per il problem che duei vegnir intercurius.

In test ei buca habels d'intercurir la totalitad dils cumportaments dil carstgaun. El sto serestrencher sin *emprovas da controlla (Stichproben)* e sto perquei esser aschi representativs sco pusseivel per la totalitad dil cumportament el rom intercuriu. Plinavon sto in test saver porscher al proband caschuns aschi diversas sco pusseivel per che lez hagi effectivamein la caschun da mussar quei ch'el sa. El vegn denton buca da mesirar sia creativitad. El intimescha numnadamein il proband da reagir sin in stimulus che provochescha ina reacziun specifica el rom da quei ch'il test vul eruir.

4.2. Camps d'applicaziun da tests

Era ella psicologia sto il test mesirar quei che selai observar. Quei che selai buca observar ei buca quantificabel. Ellas tiaras industrialisadas ein tests (en ina fuorma pli u meins elavurada e fundada) mieds centrals dalla valetaziun en scola e dalla selecziun professiunala.

4.3. Ponderaziuns psicologicas davart il diever da tests

L'idea centrala per l'applicaziun da tests deriva dalla psicologia differenziala. Sia finamira principala ei quella da «describer ed explicar differenzas da cumportament interindividualas» (translatau da WEIDENMANN/KRAPP 1986, 575). Sia basa fuorma la *concept dalla disposiziun*: «Die Eigenschaftstheorie der Persönlichkeit geht von der Annahme aus, dass die interindividuellen Unterschiede im Erleben und Verhalten, so divers und mannigfaltig sie sich darstellen, auf eine begrenzte Zahl von Wesenszügen, Dispositionen und Persönlichkeitseigenschaften zurückgehen (und daher aus diesen erklärbar sind), und für eine Person über verschiedene Situationen und Zeitpunkte hinweg (jedenfalls in Grenzen) invariant sind» (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 576). Ella teoria dils tests da lungatg presupponan ins per exempel che l'enconuschientscha dil lungatg se basi sin in diember limitau da structuradas da basa dil lungatg. Quater elements vegnan mess en relaziun cun la concept dalla disposiziun: **Consistenza, generalitad, stabilitad (era: 'constanza') ed universalitad** (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 576).

La **consistenza dil cumportament** presuppona ch'enzatgi muossi il medem cumportament en situaziuns cumparegliablas. Ella ei d'impurtanza decisiva per la reliabilitad (mira capetel «Criteris da qualitat dil test») dil test.

La **generalitad dil cumportament** pretenda ch'ina persuna cun certas disposiziuns secumporta ella medema moda e maniera era en differents situaziuns cun pretensiuns cumparegliablas.

La **stabilitad ni constanza dil cumportament** pretenda che las singulas disposiziuns ston era semantener duront pli liung temps (tgi che posseda ina certa disposiziun sco affon, vegn a mantener quella tochen ch'el ei vegls). Era la stabilitad ei in criteri fetg impurtont per eruir la reliabilitad (cf. punct 4.5!) d'in test.

Tenor il principi dall'**universalitad dil cumportament** ston disposiziuns che vegnan mesiradas esser universalas, qvd., ellas san vegnir

observadas tier tut ils carstgauns; sulet lur grad da svilup variescha dad individi tier individi, ni da gruppa tier gruppa.

4.4. *Fuormas da tests*

Tests formals ein pli resultats da grondas lavurs da preparaziun ed examinaziun. Els ein tests standardisai che vegnan suttamess alla cumpleina evaluaziun statistica. Dad els vegn pretendiu resultats absolutamein fidabels scientificamein. Per quei ston els igl emprem vegnir experimentai cun gronds diembers da probands e mussar leu buns resultats, avon ch'els san vegnir applicai per propi. **Tests informals** ein tests construi dil scolast sez. Per esser objectivs valan per els denton ils medems criteris da construcziun sco tier ils tests standardisai. Per la construcziun e l'evaluaziun dat ei denton certas facilitaziuns che rendan l'applicaziun meins cumplicada (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 600).

Tut secund la finamira dil test, tschontsch'ins da tests **orientai viers criteris** e tals **orientai viers normas** (DAVIES 1990, 17ss.). In *test orientaus viers criteris* mesira, sch'in scolar ha contonschiu in nivel da prestaziun ch'ei vegnius fixaus gia ordavon. El controllescha, con bein ch'il proband dominescha ina certa materia ch'ei stada d'emprender. *Tests orientai viers normas* cumparegian la prestaziun d'in proband cun las prestaziuns dad auters probands paregliabels. Leutier drova ei ina mesira che sebase sin normas. Tier in test da lungatg ein quellas normas fixadas ella grammatica ni en ina teoria linguistica.

Il **test d'instrucziun**¹² mesira il resultat da quei ch'ei vegniu preparau ed empiriu duront ina fasa d'emprender precedenta, ferton ch'il **test da status** mesira quei ch'il proband ei habels da prestar spontanmein (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 597).

D'impurtonza centrala per la qualidad scientifica dil test ei denton la distincziun denter tests subjectivs e tests objectivs.

Tenor PILLNER (1968, 19s.) ei il **test subjectiv** in test, el qual igl examinau rispunda cun agens plaids a damondas che vegnan fatgas ad el. Las damondas che vegnan presentadas cuntegnan tipics plaids da clav sco: 'descrive', 'discutescha', 'cumpareglia' eav. Ils resultats ein pia construcziuns ni entirs concepts secrets ni plidai. La valetaziun dallas rispostas vegn affidada ad in examinader che sto valetar ellas tenor siu pareri subjectiv. La medema prestaziun sa obtener differentas valeta-

ziuns tier differentes examinaders, gest perquei che quei tip da test sa buca porscher criteris da valetaziun veramein objectivs.

El **test objectiv** rispunda il proband mintgina dalla gronda quantidad da damondas, cun eleger ina varianta da pliras propostas da sligiazium che vegnan presentadas ad el. Las damondas vegnan numnadas «items», igl engles enconuscha l'expressiun «responses» (PILLINER 1968, 19) per las rispostas. In test objectiv basegna negin pareri davart in examinader. La valetaziun succeda cun agid d'ina clav da correctura. Quei sistem sclauda arbitrariadads da valetaziun subjectivas. Mo tests objectivs san esser scientifics e mo dad els san ins sefidar, sch'els adempleschan ils criteris da qualidad che vegnan pretendi dad els (cf. punct 4.5!). Ei stuess perquei esser la finamira da scadina tradiziun da test (oravontut els systems da scola e da professiun) da sedistaccar dils tests subjectivs en favur dil test objectiv; quei cunzun leu, nua ch'in test/examen/clausura decida davart il futur d'in examinau.

4.5. Criteris da qualidad dil test objectiv/scientific

Suandonts quater criteris dattan sclariment davart la qualidad dad in test (ASANGER/WENNINGER 1992, 782ss.):

- a) objectivitat: independenza dils resultats dalla situaziun e dil menader dil test
- b) reliabilitad: fidabladad formala dil test
- c) validitad: valeivladad dil cuntegn
- d) practicabladad: economia scientifica

Pér cura ch'ils criteris da qualidad ein segirai sufficientamein sa in test valer sco test scientificamein fundau ed ins sa spitgar resultats fida-bels dad els.

L'objectivitat garantescha ch'ils resultats d'in test varieschien buca en consequenza d'ina midada dalla situaziun, sco era dallas persunas che meinan, evalueschan ed interpreteschan ses resultats. Ei astga pia buca capitar ch'il proband sappi vegnir animaus da secumportar differentamein da test tier test. Era la persuna dil menader dil test astga haver neginas influenzas sil cumportament dil proband e sils resultats. Il proceder sto perquei esser claramain definius ed ils items ston adina vegnir presentai al proband ella medema fuorma ed ella medema situa-

ziun. Tests objectivs standardisai adempleschan quella pretensiun (CLAUSS/EBNER 1992, 34), perquei ch'els ston metter a disposiziun in instrumentari che sclauda arbitrariadads.

La reliabilitad che vegn eruida cun metodos statisticas ei la mesira dil grad dad exactadad dils resultats dil test. In test ei reliabels, sche las prestaziuns dils probands restan constantas, independentamein dil mument el qual il test ha liug. Sch'ils resultats d'in secund test schain, en cass d'ina repetiziun dil test, sur ni sut il resultat digl εμπrem, ei il test instabils. Restan els tuttina, eis el reliabels (CLAUSS/EBNER 1992, 35). Sch'il test vegn repetius ina secunda ga cun las medemas persunas, lu lubescha il *coefficient da stabilitad* (PILLINER 1968, 25) sco resultat dalla correlaziun denter igl εμπrem e secund test, dad eruir, cun tgei constanza ch'il test mesira las prestaziuns dil proband.

In indezi per la reliabilitad ei il coefficient da reliabilitad. Sch'il coefficient da reliabilitad 'r' ei 1.0, significhescha quei ch'il test ei cumplesamein reliabels. Tier $r = .8$ ni $.9$ san ins dir ch'il test ei fetg reliabels (Gage/Berliner 1986, 672). In resultat da silmeins $r = 0.9$ (qv. per 90% reliabels) ei absolutamein indispensabels, sch'il test duei porscher ina valetaziun fidabla dalla prestaziun dils probands.

La validitad sefatschenta cun la damonda, sch'il test mesira propi quei ch'el pretenda da mesirar. Sch'in test vul intervegnir l'enconuschientscha dalla conjugaziun, lu sto el era far quei e buca curreger l'ortografia ni l'intonaziun. Ins sedamonda aschia, con relevants ch'il test ei en vesta da quei ch'el vul mesirar. Ei astga cumparer negins problems irrelevants ch'ei pli grevs che quei che duess vegnir controllau. Ei sto pia dar ina corrispundenza logica denter il test e quei sector, pil qual ils items dil test duein esser representativs. «Ei dat biars facturs che influenzeschan la validitad ella retscherca, mo igl ei axiomatic ch'ils resultats san buca esser pli valids ch'il test che ha produciu els» (UPSHUR 1976, 167).

Il cass ideal per mesirar las prestaziuns en in cert camp, fuss da presentar tut las cumbinaziuns pusseivlas al proband per mirar, tgeininas ch'el dominescha. Muort la quantiad nunsurveivla e las cumbinaziuns infinitas dall'intelligenza, dil lungatg e dad outras capacitads cognitivas ei quei denton in'illusiun. Ina reducziun sin paucs items ei inevitabla, el senn dalla **praticabladad** e dall'**economia scientifica**. Il diember dad items astga denton buca esser memia pigns, per buca

provocar nunexactadads. Tests ch'ei buca exacts avunda selain savens migliurar entras in augment dil diember dad items. Da l'otra vart astga el buca esser memia gronds, ch'el seigi applicabels en in spazi da temps che selai responsar. Sco tests optimal valan pia tests che contonschan resultats fidabels cun la pli pintga investiziun pusseivla da temps e dad items.

4.6. *Prighels da tests*

En quei connex fuss da menziunar igl exempel dils tests d'intelligenza che valevan in temps sco mied universal dalla selecziun individuala (WEIDENMANN/KRAPP 1986, 580). Lur purtada ei denton vegnida relativada fermamein ils davos onns. Els porschan buca la segirtad necessaria per valer sco sulet criteri da valetaziun scolastica ni professiunala. Il prighel da diagnosas fallidas ei memia gronds tier in sulet proband (KRECH/CRUTCHFIELD 1982, vol. 4, 65), mo quei ei il prighel da scadin examen. «Igl ei impurtont da veser ch'il meglier test ei darar reliabels per pli che 90 pertschien: ina decisiun individuala che sebase mo sin in sulet test vegn, cun segirtad, a cuntener in grond diember da sbagls» (SPOLSKY 1967, 6). Pli gronds il diember da probands e pli gronda la segirtad ch'ils resultats contonschi seigien fidabels.

Gest tier probands da culturas da minoritad sa il prighel d'ina diagnosa sbagliada esser gronds, perquei che tals tests ein pil pli orientai e normai sin in fundament monoling (KALANZIS/SLADE/COPE 1990, 196ss.).

La medema precauziun vala era tier l'applicaziun, seigi quei d'in test d'intelligenza, d'in test da lungatg, ni d'in auter test tier pintgas gruppas da probands, sco p.ex. ina classa da scola. Applicaus en in tal ambient nunanonim sa in test survegnir la funcziun d'ina «self-fulfilling profecy» – ina «profezia che verifichescha sesezza». Sch'il scolast enonuscha inaga il resultat dil scolar, eis el exposts al prighel da valetar sia prestaziun tenor il resultat dil test (GAGE/BERLINER 1986, 99) enstagl sin fundament da sia prestaziun efectiva.

4.7. *Il maldiever da tests*

Fermamein da metter en damonda ein tests sco els vegnan offeri en «Das praktische Test Handbuch» (WUTH 1991). Quei cudisch offerescha tests da tut gener (da tests d'intelligenza e lungatg tochen tests ella

matematica e.a.). Per part ein tests scientifics renomai, sco per exempel il 'Rorschach-Test', vegni transformai ed adattai pil diever cumin en quei cudisch, e quei senza la minima descripziun scientifica. Scadina basa teoretica, sco era in entruidament ellas proceduras d'evaluaziun statistica, manca. Tests che valevan oriundamein sco tests objectivs vegnan aschia exposts ad in maldiever nuncontrollau. Il prighel ei fetg gronds che tals instrumentaris dubius anflan accoglientscha tier patrums ni schizun en scolas per lur selecziun, schegie ch'il cudisch ei buca exnum destinaus per quei intent.

Quei ei mo in exempel per mussar che tests duessen vegnir tractai cun gronda precauziun e da persunas cumpetentas ella materia.

5. Tests da lungatg

5.1. Ponderaziuns generalas

Tests da lungatg valan sco impurtonts mieds ella **linguistica applicada** (applied linguistics), pia per l'applicaziun dalla linguistica sil camp pratic. La linguistica applicada s'occupescha cun quellas domenas dalla linguistica, sociolinguistica, psicologia dil lungatg ed educaziun, ch'interqueran damondas digl emprender lungatg ed en special dall'instrucziun da lungatg (DAVIES 1990, 70s.).

La *linguistica* vesa il lungatg sco in construct da differents systems (intonaziun, systems grammaticals e semantics e.a.; cf. punct 3!) ch'ei colligiai in cun l'auter, mo era cun domenas nunlinguisticas.

Per la *psicolinguistica* ei il lungatg in fatg cognitiv ch'ei colligiaus cul svilup, cugl emprender e patertgar dil carstgaun (LINKE/NUSSBAUMER/PORTMANN 1991, 329).

La *sociolinguistica* perencunter emprova dad ina vart dad integrar ils contexts e process socials ella teoria ed ella descripziun linguistica. Aschia emprov'ins da declarar il *cundiziunament* social dallas manifestaziuns d'in plidader. Da l'autra vart emprova ella dad enumerar sistematicamein las relaziuns denter lungatg e societad, pia da veser las expressiuns linguisticas sco fatgs socials (DAVIES 1990, 4s.). COOPER (1980, 115) divide las activitads sociolinguisticas en duas gruppas principalas: 'cumportaments linguistics' («language behaviors») e 'cumportament envers il lungatg' («behavior toward language»). Il studi dils *cumportaments linguistics* cumpeggia l'habilitad (proficiency), l'acquisiziun (acquisition) ed il diever (usage) dil lungatg. Il studi dils *cumpor-*

taments enviers il lungatg s'occupescha oravontut cun la tenuta (attitude) e cun l'implementaziun (implementation) dil lungatg.

Il test orientescha sia atenziun principala sin la damonda, co in lungatg vegn emprius, e fa diever da tecnicas statisticas. Filosoficamein pretendan tests da lungatg ch'ei seigi buca mo pusseivel dad analisar e capir lungatg, mobein ch'ins sappi mesirar las habilitads linguisticas dil carstgaun (SPOLSKY 1976, 22).

Era per tests da lungatgs valan ils criteris da qualidad dil test objectiv/scientific (cf. punct 4.5!).

5.2. *Specias e dievers da tests da lungatg*

En general distinguan ins quater sorts da diever da tests da lungatg (DAVIES 1968, 8): **tests da habilitad (proficiency tests)**, **tests da prestaziun (achievement/attainment tests)**, **tests da qualificaziun (aptitude tests)**, **tests da diagnosa (diagnostic tests)**.

Tests da habilitad mesiran, tgei ch'in proband ei habels da prestar spontanamein, qvd. senza ina preparaziun specifica. Els interqueran il status quo linguistic dils probands. El mira era el vargau, quei significescha ch'el mesira quei ch'ei vegniu empriu ell'entira veta dil proband, denton senza sedumandar cu, ed en tgei maniera che quei ei schabegiau.

Tests da prestaziun mesiran, con ch'ei vegniu empriu d'in cert program d'instrucziun enconuschent. El s'orientescha pia tenor il success dil proband enteifer in program.

Tests da qualificaziun mesiran la habilitad dil proband per certas capacitads linguisticas. Sin fundament dalla valetaziun dil proband vegn classificau, con bein ch'il proband ei adattaus per ina incumbensa en connex cul lungatg.

Il **test diagnostic** perencunter lubescha dad anflar problems e fleivleziyas (era patologicas), cun la finamira da cumpensar quels cun in trenament special.

Tests da habilitad linguistica vulan mesirar la **manifestaziun linguistica** dil proband. Ella tradiziun englesa tschontsch'ins perquei da «language proficiency testing» (STEVENSON 1981, 1052ss.). Stevenson indichescha ina definiziun da tals tests:

«La mesiraziun dalla habilitad linguistica s'occupescha cun fixar il grad (grondezia, proporziun, dimensiun), cul qual certas cumpetenzas linguisticas (habilitads, cumportaments, capacitads) ein presentas

(enconuschentas, disponiblas, acquistadas) tier in individi (gruppa, communitad), senza risguard per la damonda, co quellas cumpetenzas ein vegnidas acquistadas» (STEVENSON 1981, 1052ss.). La habilitad linguistica sa vegnir intercurida sut in ni plirs aspects linguistics (tests da leger, tests d'ortografia e.a.). Tests ch'emprovan da dar investa generala egl entir spectrum dalla prestaziun linguistica, numna la tradiziun englesa «*overall language proficiency*» – «tests generals da prestaziun linguistica» (VOLLMER 1981, 96).

La constataziun ch'ins sedamonda buca en tgei *context* ch'ina habilitad ei vegnida acquistada ei impurtonta, damai che quei fatg distingua 'language proficiency testing' dad 'achievement testing', il test interquera, con ch'ei vegniu empriu dad in cert plan d'instrucziun (test d'instrucziun).

La finamira principala d'in tal test da lungatg ei dad obtener informaziuns davart las habilitads linguisticas d'in carstgaun. Tests da lungatg vegnan duvrai savens per prender decisiuns persunalas, educativas ni autras decisiuns socialas «per in subject, in scolast, in sistem da scola, ni in'otra instituziun» (translatu da SPOLSKY 1976, 10). Per saver far mesiraziuns per talas decisiuns eis ei necessari ch'il test se basi sin ina ferma basa scientifica. Davies (1990, 20) descriva quater dievers per tests da lungatg:

- a) *la selecziun* per scalems da scola ed instituziuns avanzadas
- b) *il feedback* davart il stan contonschiu enteifer in plan d'instrucziun
- c) *l'evaluaziun* da material e metodos didacticass
- d) *l'experimentaziun* scientifica

5.3. *Proceder da tests da lungatg*

Auter che la matematica, la fisica, l'istoria ed auters roms, posseda il lungatg negin cuntegn evident. Il carstgaun 'posseda' il lungatg avon ch'el entra en scola. Ei va pia per circumscriber e reflectar enzatgei ch'ei gia cheu en ina moda ni l'otra. Ei dat in 'native-speaker' d'in lungatg, ei dat denton negin 'native-speaker' da chemia (DAVIES 1990, 10).

Ins sa buca intercurir la cumpetenza linguistica a moda directa, mobein mo entras la manifestaziun dalla *cumpetenza* ella *performanza* (STEVENSON 1981, 1052). Per saver tgei ch'in test da prestaziun linguistica mesira, eis ei necessari da s'occupar cun las teorias da lungatg (cf.

punct 3!) e las teorias da test (cf. punct 4 e 5!) sin las qualas il lungatg se basa. Vul in test da lungatg pretender verdeivladad, sto el se fundar sin ina basa teoretica solida. Savens vegnan tests da lungatg duvrai sco basa per impurtontas decisiuns politicas ed educativas en connex cul lungatg (STEVENSON 1981, 1053).

5.4. *Tendenzas ella tradiziun dils tests da lungatg*

Tests da lungatg san vegnir categorisai en treis classas tenor lur grad da svilup: il **model tradiziunal, modern e postmodern** (SPOLSKY 1976, 9ss.).

5.4.1. *Il model tradiziunal*

El **model tradiziunal, ni prescientific** (SPOLSKY 1976, 12), se basavan e se basan las directivas per il cuntegn d'in test buca sin enconuschientschas scientificas, mobein sin l'autoridad digl examinader, dil scolast ni dil stadi, la quala vegneva e vegn per part aunc oz buca messa en damonda. Questa autoridad ei il sulet criteri per saver tgei che 'saver in lungatg' ei e co in test duei vegnir concepìus. «*Ei dat daveras in sacerdocì da testaders e la cumpetenzza suonda l'ordinaziun*» (STEVENSON 1981, 1054). Quella specia da tests ei aunc oz la pli derasada sigl entir mund. Sch'ins patratga ad examens da recepziun ni examens finals ei quei model aunc en cumplesina funcziun en las biaras da nossas scolas. Il scolast redegia tals examens, senza stuer giustificar quels objectivmein. Sch'enzatgi astga dar scola vegn considerau, ch'el 'sappi' era valetar la prestaziun linguistica dil solar, e quei tuttina sch'el ha la formaziun necessaria per «construir, administrar ed interpretar mesiras educativas» (translatau da STEVENSON 1981, 38) ni buc. Las metodos leutier ein denton buca objectivadas. Malgrad la gronda «irreliabilitad e la validitad dubiusa» ed il caracter «nundemocratic» (SPOLSKY 1976, 23; 1990, 3) da tals tests, vegnan els buca darar instituzionalisai entras leschas, semplamein per quei ch'ei setracta dalla varianta la pli semplà.

Ils instruments ils pli derasai el model tradiziunal ein la discussiun da litteratura, l'identificaziun da metafras ed il concept scret. Gest la munconza da reliabilitad dil concept ei vegnida constatada gia fetg baul, schegie ch'el sauda aunc oz tier ils instruments da selecziun ils pli derasai. Hartog (1936) p.ex. ha mussau gia fetg baul ch'il medem concept, distribuius per la correctura ad in miez tozzel personas, survegn

valetaziuns fetg differentas. Il medem vala era, sch'in concept vegn currigius dalla medema persuna duront duas differentas occasiuns (SPOLSKY 1981, 15). La situaziun da test vegn plinavon ritualisada en fuormas dad examens da recepziun ni examens da diplom. La pussonza digl examiner vegn augmentada psicologicamein (prescripziun da vestgadira, presenza dad experts eav.).

Il lungatg sco el vegn tschintschaus ordeifer la stanza da scola vegn buca risguardaus en quei model.

5.4.2. *Il model modern (psicometric-structuralist)*

Il model modern preferescha l'examinaziun meins arbitraria che selai evaluar objectivamein cun analisas statisticas dalla reliabilitad e validad per giustificar la verdeivladad dils resultats. El presuppona ch'in test sappi esser «precis, objectivs, reliabels e scientific» (translatau da SPOLSKY 1976, 12). El vegn era numnaus il model psicometric-structuralist sin fundament dalla tradiziun structuralista americana, nua che tests da lungatg vegnevan duvrai ella scolaziun digl engles sco lungatg jester. Tests moderns sebasan sin ina structura bidimensiunala: dad ina vart las quater **capacitads linguisticas** (skills) e da l'autra ils differents **aspects linguistics**, sco fonologia, ortografia, morfologia, sintaxa, lexicon e.a. Ils tests moderns, sco era ils tests postmoderns, applicheschan metodos statisticas per lur intent. Ils resultats ston esser valids e reliabels per saver subsister. Per levgiar la quantificaziun dils resultats ei la metoda da 'multiple choice' fetg derasada, buca mo en tests da lungatg. Las grondas pretensiuns da tals tests damondan denton era ina certa «elita» (SPOLSKY 1981, 15) da specialists da tests.

Il 'Test general da cumpetenza linguistica (TGCL)' sebasea sil model modern.

5.4.3. *Il model postmodern (psicolinguistic-sociolinguistic)*

Al model modern vegn savens renfatschau ch'el interqueri il lungatg en ina situaziun artificiala. E daveras san ins buca numnar fetg naturala ina situaziun, nua ch'il proband ei pertscharts ch'el vegn observaus. Il model postmodern renda quen a questa munconza. El s'orientescha viers il lungatg, sco el vegn tschintschaus ella situaziun contextuala, mo era cun la varietad linguistica. Ina certa reacziun vegn provocada, senza ch'il proband ei pertscharts da quei. En quella direcziun ei vegniu

creau ina gronda quantitat da tests ch'interquoran il lungatg ella situa-ziun 'normala', sco era tals ch'interquoran la cumpetenzza communicativa. Il maletg dalla cumpetenzza e performanza linguistica vegn aschia bia pli vasts. Per giustificar il «Test general da cumpetenzza linguistica (TGCL)» che se basa gie sil model modern, ei da considerar il fatg ch'il lungatg che vegn applicaus egl ambient dalla scola ei buca il medem sco quel ch'ins drova sin via (SPOLSKY, 198, 932). En scola vegn buca dumandau ton la cumpetenzza linguistica comunicativa, mobein la cumpetenzza cognitiv-academica (CUMMINS 1985, 52) e lezza selai mesirar cun agid d'in test sco TGCL.

5.5. *Munconza da tests objectivs*

La munconza da tests objectivs ell'instrucziun da lungatg selai forsa declarar cun ina certa antipatia dils scolasts da lungatg visavi la statistica. Forsa deriva quella era dalla separaziun stricta denter scienzias naturalas e scienzias filosoficas allas universitads. Las consequenzas dall'absenza dalla empiria san esser considerablas: emprovas buca representativas valan sco raschuneivlas e tests/examens (ins patratgi era vid la tradiziun d'examens e clausuras en nies sistem da scola!) cun coefficients da reliabilitad da sut .50 vegnan acceptai sco valids (STEVENSON 1981, 43ss.) e duvrai sco basa per decider davart il futur digl examinau. En quei liug ei il paregl cun proceders da lotteria buca senz'auter da refusar.

5.6. *Aspect linguistic dils tests da lungatg*

Sper la teoria da test sto era ina teoria linguistica formar la basa d'in test da lungatg. La linguistica el senn pli stretg s'occupescha cun la circumscripziun *teoretica e descriptiva* da reglas dil lungatg (DAVIES 1990, 54). Essend la linguistica ina disciplina scientifica, se basa il studi da lungatg dad ina vart sin teorias. Medemamein pervia da siu caracter scientific, ston las teorias vegnir validadas entras lur verificaziun efectiva el lungatg. Pli generalas che las teorias linguisticas ein, e pli tgunsch ch'ellas lubeschan la descripziun da dapli che mo in lungatg. «A linguistic theory remains hypothesis as long as its descriptive apparatus can be applied only to one language: the more languages it entertains the more powerful – as theory – it becomes.» – «Ina teoria linguistica resta aschi ditg ina hipotesa sco siu apparat descriptiv sa vegnir

applicaus mo per in lungatg: pli bia lungatgs ch'ella cumpeggia e pli pussenta ch'ella vegn – sco teoria.» Per l'impresa dall'adattaziun d'in test da lungatg ord in auter lungatg el lungatg romontsch ei quella cundiziun indispensabla. Mo ina teoria linguistica che selai era metter alla basa dil sistem lingusitic dil romontsch sa insumma vegnir en domanda. La teoria linguistica dalla «Empirische Sprachdidaktik» da Hans Messelken (1971), ch'ei vegnida descretta pli anavos, ademplescha quella cundiziun.

Joachim Steinert (1971) ha verificau empiricamein la teoria da Messelken cun ADST (Allgemeiner deutscher Sprachtest) ed ha saviu confirmar ella per gronda part. Sulet la successiun denter morfematica e sintagmatica enteifer la taxonomia ha stuiu vegnir midada.

Cul 'Test general da cumpetenz linguistica (TGCL)' (CARIGIET 1994) exista uss era in instrumentari objectiv per l'examinaziun dallas habilitads linguistics pigl idiom sursilvan, putèr e vallader. Cun el exista ina impurtonta premissa en direcziun d'ina 'didactica da lungatg empirica'.

Essend ch'il test sebase sin ADST sa buca mo vegnir examinau las habilitads linguistics romontschas, mobein era quellas tudestgas. Quei succeda actualmein cun ina versiun surluvrada dad ADST, adattada alla situaziun linguistica en Svizra. Il diever communabel da TGCL ed ADST lubescha era in'avischinaziun al 'problem' dalla bilinguitad.

6. Bibliografia

- ALTHAUS, H. P./HENNE, H./WIEGAND, H. E.: *Sprachtheorie*. – En: Lexikon der germanistischen Linguistik, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1980.
- ASANGER, R./WENNINGER, G. eds.: *Handwörterbuch Psychologie*. Psychologie Verlags Union, Weinheim 1992.
- BAAKE, D.: *Die 6- bis 12jährigen*. Einführung in Probleme des Kindesalters. 4. ediziun. Beltz, Weinheim e Basilea 1992.
- CAMARTIN, I.: *Nichts als Worte?* Ein Plädoyer für Kleinsprachen. Artemis, Turitg/Minca 1985.
- CARIGIET, W.: *Test general da cumpetenz linguistica (TGCL)*. In instrument per l'examinaziun dallas habilitads linguistics egl idiom sursilvan. Lavur da licenziat, Friburg 1994.
- CARROLL, J. B.: *The Psychology of Language Testing*. – En: DAVIES, A.: *Language Testing Symposium*. A Psycholinguistic Approach, London, Oxford University Press, 1968, 46–69.
- CATHOMAS, R.: «*Romontsch ei nies lungatg...*». Zur Entwicklung (schulischer) Sprachkompetenz bei sprachlichen Minoritäten. Eine empirisch-quantita-

- tive Untersuchung am Beispiel rätoromanischer SchülerInnen aus der Surselva. Lavur da licenziat agl institut da pedagogia dall'universitad da Friburg, Friburg 1994.
- CATHOMAS, R./CARIGIET, W.: *Analisa dils mieds d'instrucziun ufficials per l'instrucziun da romontsch egl intschess sursilvan*. Lavur da seminari agl institut da pedagogia ed il seminari da romontsch dall'universitad da Friburg, Friburg 1993.
- CAVIEZEL, E.: *La via ad in'ortografia sursilvana - in'odissea*. - En: Ischi, ann. 77 nr. 4. Trun 1993, 152-156
- CHOMSKY, N.: *Current Issues in Linguistic Theory*. Mouton, Paris 1970.
- CLAUSS, G./EBNER, H.: *Grundlagen der Statistik*. 7. ediziun. Verlag Harri Deutsch, Thun e Frankfurt/M. 1992.
- CUMMINS, J./SWAIN, M.: *Bilingualism in Education*. Longman, New York 1986.
- DAVIES, A. ed.: *Language Testing Symposium. A Psycholinguistic Approach*. Oxford University Press, London 1968.
- DAVIES, A.: *Principles of language testing*. Basil Blackwell Ltd., Oxford 1990.
- DIAZ, R. M.: *Thought and two languages: The impact of bilingualism*. - En: Review of Research in Education nr. 10. American Education Research Association, Washington D. C. 1983.
- DUBOIS, J./GIACOMO, M./GUESPIN, L./MARCELLESI, CH. E. J. B./MEVEL, J. P.: *Dizionario di linguistica*. 8avla ediziun. Zanichelli, Bologna 1989.
- FERGUSON, C. A.: *On sociolinguistically oriented language surveys*. - En: Newsletter of the Center for Applied Linguistics 8, nr. 4. Washington 1966, 1-3.
- FILIPEC, J.: *Zur Theorie und Methode der lexikologischen Forschung*. - En: Zeichen und System der Sprache. Veröffentlichung des II. internationalen Symposions «Zeichen und System der Sprache vom 8.9. bis 15.9.1964 in Magdeburg, vol. 3. Akademie Verlag, Berlin 1966, 154-224.
- FRIES, C. C.: *Teaching and learning english as a second language*. University Press, Michigan 1945.
- GAGE, N. L./BERLINER, D. C.: *Pädagogische Psychologie*. Psychologie Verlags Union, Minca e Weinheim 1986.
- HARRIS, D. P.: *The linguistics of Language testing*. - En: DAVIES, A.: Language Testing Symposium. A Psycholinguistic Approach. Oxford University Press, London 1968, 36-45.
- HARTOG, P./RHODES, E. C.: *The marks of examiners*, Macmillan. New York 1936.
- HUMBOLDT, W. v.: *Schriften zur Sprache*. Reclam, Stuttgart 1973.
- KALANZIS, M./SLADE, D./COPE, B.: *Minority Languages and Mainstream Culture: Problems of Equity and Assessment*. - En: Individualizing the Assessment of Language Abilities. Multilingual Matters Ltd, Clevedon 1991, 196-213

- KRECH/CRUTCHFIEL: *Grundlagen der Psychologie*, vol. 4. Beltz Psychologie Verlags Union, Weinheim 1992.
- LADO, R.: *Language Testing*. The construction and use of foreign language tests – a teacher's book. Longman Group Ltd, London 1961.
- LADO, R.: *Testen im Sprachunterricht*. Handbuch für die Erstellung und den Gebrauch von Leistungstests im Fremdsprachenunterricht. Max Hueber Verlag, Minca 1971.
- LEWANDOWSKIS, T.: *Linguistisches Wörterbuch*, tom 1–3. Quelle & Meyer, Heidelberg/Wiesbaden 1990.
- LINKE, A./NUSSBAUMER, M./PORTMANN, P.R.: *Studienbuch Linguistik*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1991.
- LUTZ, F./STREHLE, D.: *Dicziunari Invers dil Romontsch Sursilvan*. Gunter Narr Verlag, Tübingen 1988.
- MESSELKEN, H.: *Empirische Sprachdidaktik*. Quelle & Meyer, Heidelberg 1971.
- OSSWALD, S. E.: *Stabilitätsmindernde Faktoren bei einer sprachlichen Minderheit: Die Rätoromanen in Graubünden*. Dissertaziun Universitad da Hannover, Hannover 1988.
- PILLINER, A. E. G.: *Subjective and Objective Testing*. – En: DAVIES, A.: *Language Testing Symposium. A Psycholinguistic Approach*. Oxford University Press, London 1968, 19–35.
- SGALL, P.: *Generative Beschreibung und die Ebenen des Sprachsystems*. – En: *Zeichen und System der Sprache*. Veröffentlichung des II. internationalen Symposions vom 8.9. bis 15.9.1964 in Magdeburg, vol. 3. Akademie Verlag, Berlin 1966 225–239.
- SPESCHA, A.: *Grammatica sursilvana*. Casa editura cantunala da mieds d'instrucziun, Cuera 1989.
- SPOLSKY, B.: *Language Testing: Art or Science*. – En: NICKEL, G.: *Proceedings of the fourth International Congress of Applied Linguistics*, vol. 3. Hochschul Verlag, Stuttgart 1976, 9–28.
- SPOLSKY, B.: *Social aspects of Individual Assessment*. – En: DE JONG, J./STEVENSON, D.K.: *Individualizing the Assessment of Language Abilities*, Multilingual Matters Ltd, Clevedon 1990, 3–15.
- SPOLSKY, B.: *Some ethical questions about language testing*. – En: KLEIN-BRALEY, C./STEVENSON, D.K.: *Practice and problems in language testing*, vol. 1. Verlag Peter D. Lang, Frankfurt/M. e Berna 1981, 5–21.
- SPOLSKY, B.: *Testing on english proficiency*. – En: NAFSA Newsletter 19/1, 1967.
- SPOLSKY, B.: *Tests in Sociolinguistics*. – En: AMMON, U./DITTMAR, N./MATTHEIER, K.J.: *Sociolinguistics*. Walter de Gruyter Verlag, Berlin 1988, 932–940.
- SPOLSKY, B.: *What does it mean to know a language; or how do you get someone to perform his competence?* – En: OLLER, J. W.: *Focus on the Lear-*

- ner, *Pragmatic Perspectives for the Language Teacher*. University of New Mexico 1975, 164–176.
- STEINERT, J.: *Allgemeiner deutscher Sprachtest*. (Carnet pil solar). Westermann/Hogrefe, s.l.
- STEINERT, J.: *Allgemeiner deutscher Sprachtest*. Handanweisung. Westermann/Hogrefe, s.l. 1971.
- STEVENSON, D. K.: *Foreign Language Testing: All of the Above*. – EN: JAMES, C. J.: *Practical Applications of Research in Foreign Language Teaching*. National Textbook Company, Lincolnwood 1983, 153–195.
- STEVENSON, D. K.: *Language Proficiency Measurement*. – EN: AMMON, U./DITTMAR, N./MATTHEIER, K. J.: *Sociolinguistics*. Walter de Gruyter Verlag, Berlin 1988, 1052–1067, 1052–1067.
- STEVENSON, D. K.: *Problems and practice in language testing: The view from the university*. – EN: KLEIN-BRALEY, C./STEVENSON, D. K.: *Practice and problems in language testing*, vol. 1. Verlag Peter D. Lang, Frankfurt/M. e Berna 1981.
- UPSHUR, J. A.: *Discussion of 'A program for language testing research'*. – EN: *Language learning special issue*, nr. 4. Ann Arbor 1976.
- VIELI, R./DECURTINS A.: *Vocabulari romontsch, tudestg-sursilvan*. Lia Ruman-tscha, Cuera 1975.
- VIELI, R./DECURTINS A.: *Vocabulari, romontsch sursilvan-tudestg*. Lia Ruman-tscha, Cuera 1962.
- VOLLMER, H. J.: *Why are we interested in «General language proficiency»? – EN: KLEIN-BRALEY, C./STEVENSON, D. K.: Practice and problems in language testing*, vol. 1. Verlag Peter D. Lang, Frankfurt/M. e Berna 1981.
- WEIDENMANN, B./KRAPP, A.: *Pädagogische Psychologie*. Psychologie Verlags Union, Minca e Weinheim 1986.
- WINZAP, I.: *La conjugaziun dils verbs romontschs sursilvans*. Casa editura cantunala da mieds d'instrucziun, Cuera 1986.
- WUTH, A. W.: *Das praktische Test Handbuch*. Theorie und Anwendung von Testverfahren. Ein «Testknacker» – besonders geeignet für Schüler, Umschüler und Hochschüler. Orbis Verlag, Minca 1991.

Annotaziuns

- ¹ LADO drova l'expressiun «habit» (1961, 4).
- ² LEWANDOWSKI (1990, 570) oppona il possess linguistic («Sprachbesitz») al diever dil lungatg («Sprachgebrauch»).
- ³ La tradiziun englesa, franzosa e tudestga applicheschan il plaid 'performance', fer-ton che la tradiziun taliana drova il plaid 'esecuzione' (DUBOIS e.a. 1989, 109).

- ⁴ «En quella teoria [teoria da reducziun] porta in messadi tonta informaziun, sco quei ch'el vegn dad effectuar ina reducziun dalla incertezia enten eliminar certas pusseivladads. Pli gronda la reducziun e pli gronda l'informaziun (SPOLSKY 1975, 167).
- ⁵ KRECH/CRUTCHFIELD (1992, tom 4, 25) numnan el era igl aspect «productiv».
- ⁶ Oriundamein figurava tier Messelken la morfematica avon la sintagmatica. Las retschercas empriricas da J. Steinert en connex cun igl «Allgemeiner deutscher Sprachtest (ADST)» che sebase structuralmein sin la didactica emprica da Messelken han mussau resultats statistics stringents per la midada dalla posiziun dalla morfematica e la sintagmatica.
- ⁷ Tenor MESSELKEN (1971, 22s.) che ha creau il num tudestg «sprachliche Ebenen» (1971, 24) en sia didactica da lungatg empirica. LADO (1971, p. 40), che sebase sin ina teoria semeglionta, numnass els «elements». Il concept dils levels linguistics deriva denton dalla Scuola da Prag (FILIPEC 1966; SCALL 1966). Messelken sebase filosoficamein sin la teoria d'energia tenor Wilhelm von Humboldt. Quella teoria ei denton buca necessaria per declarar la subdivisiun dil lungatg en levels linguistics (ergon) e capacitads linguisticas (dynamis). Ina tala selai era giustificar linguisticamein e cumpara gia tier Lado (1971).
- ⁸ LEWANDOWSKI (1990, 728) drova l'expressiun «Morphemik».
- ⁹ Lungatg sco dynamis (MESSELKEN 1971, 28s.).
- ¹⁰ En siu test drova STEINERT (1977, P.11) la denominaziun 'Fertigkeit' per il plaid engles 'skill'. Ella translaziun tudestga da Lado (1971) vegn il plaid engles «skill» medemamein translataus cun Fertigkeit» .
- ¹¹ «Testar sch'ins dominescha ils problems significhescha testar sch'ins dominescha il lungatg [...] Nus savein perquei concluder sco hipotesa da lavur ch'emprender ils problems [d'in lungatg] significhescha emprender il lungatg, e nus savein concluder che testar ils problems significhescha testar il lungatg» (LADO 1961, 147).
- ¹² Tudestg 'Lerntest'.

